

DEKART, FERMAT, GALOIS İLE GROTHENDIECK

ROBERT P. LANGLANDS

İÇİNDEKILER

Küçük Önsöz. Ben tarihçi değil, matematikçiyim. O zaman buraya geldiğimde konum olarak matematiği değil matematik tarihini seçerek maksatlarım ile sebeplerim nedir diye, sorabilirsiniz. Çok genç değil ama oldukça genç olarak hem matematik zevkli olduğunu hem kendim matematik açısından tam yeteneksiz olmadığımı anladım. Elbette öğretmenlerim vardı ama en önemli olarak tek başıma matematik üzerine tefekkür etmeyi sevdiğim anladım. Çoktan sonra şimdi çalıştığım İleri Araştırmalar Merkezi'ne gelip tarihçilerle tanıştığım da tarihle de yüzeyselce ilgilenmeye başladım. Hele daha yaşlı olarak dilini öğrenip bazı memleketlerin tarihi, simalarını yakından tanımaya başladım.

Fakat erken rastladığım bazı yazıların neticesi olarak, matematik tarihi, genellikle bilim tarihi sevmiyordum. Nedeni şimdi takdir edebilirim. Hem matematikte hem de tarihte zevkler somut ayrıntılarda saklamıştır. Matematikte kendiniz keşfettiğiniz veya en azından kendiniz tam anladığınız iddialar ile ispatlarından en çok hoşnut olursunuz. Tarihin genel zamanda akışını bilmek yetmez. Tabii olayların ne zaman meydana geldiği, insanların hangi yılda doğup öldüğünü bilmek lazım, ama tarihi meclisi canlandırmak için mektuplar, şahsi hatıralar okuyarak mecliste bulunan insanlara veya olaylara yaklaşmaya ihtiyacımız var.

Bence matematik tarihinde yayımlanmış olan yazılarda sık sık ne bilime ne matematikçilerine ile zamanına yakın yaklaşılmaz. Belki bundan dolayı bu yazılar ne öğretici ne çekici değil. Halbuki matematik hem geçmişte hem çağdaş medeniyetin tarihine bağlı temel bir ögesidir. Matematikçi, matematik öğretmen veya matematik öğrenci olmamızın sayesinde, biz tarih boyunca yazılmış olan metinler, gerekse onları yorumlayan yazılar, okuyarak matematik üstatlarla ve en iyi matematikle aracı olmadan tanışmaya yetkiliyiz. Matematikçilerle ve keşfettikleriyle tanıştığımızda iki beklenmedik şeye rastlıyoruz. İlk olarak sık sık eserlerine girdiğimizde geçmişteki matematik çağdaşdaki kadar heyecan verici ve bazen bugün inandığımızdan daha ilginçtir. Üstelik matematikçiler geleneksel tasvirine sık sık benzemiyorlar. Bazı yazarlar gerek kasten gerek saflıkla okuyucular kandırarak şahsiyatların hayran kaldıran özelliklerini abartır. Bu yolda yazılar kahramanlarına daha hayran kaldırır sanıyorlar.

Buraya gelip matematik tarihinden konuşup yeni keşfettiğim zevki size bulaştırmak isterim. Ana sorumlumuzun farklı olmasına rağmen, araştırmada, eğitimde, veya matematik dışında olan alanda ise, bazı anlamlarda hepimiz aynı mesleğin üyeleriyiz ve istediğimiz kadar geçmişinin sahibiyiz.

İstanbul, Mayıs, 2004.

Bu metin ağda bulunur: <https://publications.ias.edu/rpl/paper/2712>.

Çıkardığımız netici basittir. İsterseniz beni dinleyebilirsiniz, fakat en önemli, vaktiniz olduğunda, kendiniz eskiden ve bugünden söz ettiğim yazılara dönmenizdir. Şimdi yaptığınızı bırakmanıza çağırmada değilim. Geçmişten yazılara dikkatinizi çektiğimde, onu şimdi yaptığımızın yerlerine geçirmek değil, yaptığınıza bir ilave etmek isterim.

1. **Dekart.** Pitagorcular için Eflatun da için irrasyonel sayıları matematiğin ortasında buluyor. İlk hazırladığım metinde anlattığım gibi, eski Yunanlılar irrasyonel sayıları hakkında ne bildiğini öğrenmek istersek, ilk adım olarak biz Öklid'in Öğeleri'nde bulunan kavramları izlememizdir. Eski Yunanlı geometrik cebiri anlamadan kuramlarını kavrayamaz. Ama dinleyicilerin hepsinin Öğeler'den bıktıklarından korkarak, başka bir konuyu başlayayım diye Dekart'ın ünlü *Discours de la méthode*'ın *La géométrie* adlanan ilavesi'ye dönüp onun ne içerdiğini anlatayım. Basit olduğundan her biraz matematik bildiği kimseye Dekart o makalede ne yaptığını kolay anlatabilirim. Ama on dokuzuncu yüzyıldaki önemli matematik tarihçisi Zeuthen'in anlattığı gibi Dekart'ı yeni olarak ne keşfedtiğini gerçekten anlamak istersek, Apollonyus (M. E. 200) ne yaptığını anlamamız gerektir. Ama Zeuthen *Die Lehre von den Kegelschnitten im Altertum* adlı kitabını başlayarak Apollonyus'un konik kesit eğrileri araştırmasının temel yöntemlerinden birinin geometrik cebir olduğunu ısrar eder. Dolayısıyla biz ister istemez Öğeler'e dönmeliyiz.

Dekart'a gelmemizden evvel, bir ilke vurgulamak isterim. İnsanoğlu olarak biz her tarihi soruya bir cevap bulmak istemiyoruz. Bu sorular sık sık çok zordur. Bazıların cevabı yok. Yaşamımızda o kadar zamanımız değil ki biz tarihi her ayrıntı incelemek istemiyoruz. Fakat hiç bilmesek, biz başkaların bize söylediği her türlü yalana inanırız. Dolayısıyla tam cahil kalmak tehlikeli olabilir. Matematik tarihinde aynıdır. Biz eski zamanda keşfedilen her teorem veya Rönesans'da kim hangi kavram oluşturduğu bütün ayrıntılarla bilmek istemiyoruz ama hiç bilgimiz yoksa biz her meslektaşımızın veya cahil yazarın saçma lafları işitip okuyarak onlara inanırız ve sonra atmasyonlarını öğrencilerimize ve arkadaşımıza aktarız.

Biz eğriliğin oluşturmasını veya sayılar ile geometri arasındaki derin ve bazı anlamlarda akıl ermez bağlantılarla tanışmak, hem geometrik cebiri hem de Dekart meydana koyduğu yöntemleri anlamamız lazım. Dekart ve yöntemleriyle tanıştığımızda Dekart'un kişiliğin ve tartışma tarzının farkına varmadan kaçınmaz. Özellikle ispatladığı önermelerden daha ortaya çıkardığı yöntemlerden kıvanç duymıştı. Yöntemleri vurgulama eğilimi başka Fransız matematikçilerin bir niteliğidir. Mesela Galois ve Grothendieck çok güzel cümlelerle meydana çıkardıkları yöntemlerin değeri ile gücünü savunuyor. Fransız münevver parlaklıklardan örnekleri olarak, yazılarının bazı satırları sunulması faydalı olur.

Galois ile Grothendieck arasında André Weil Almanya'da on dokuzuncu yüzyıl ile yirminci yüzyılın ilk yarısı boyunca süren bir gelişmenin sonucu olan Alman sayılar kuramını İkinci Dünya Savaşı'nın haraplığından kurtarıp kendisi irrasyonel sayıları, özellikle cebirsel sayıları, yalnız geometriye değil fakat geometri ve topolojiye bağlayan sanılar öne sürmüştü. Bu sanılar Grothendieck'in topolojide ve cebirsel geometride oluşturduğu kavramlara ve çağdaş sayılar kuramına yol açtı. Bu gelişmenin sonuçları ile sayılar kuramının güncel durumunu basit ve her matematikçi çekici saydığı şekilde anlatıp ama aynı zamanda eski Yunan dönemden şu yana önemli meydana gelen keşifleri takip edip bizim kavramlarımız ve yöntemlerimizin onlardan nasıl kaynaklandığını nakletmek çok güzel olur.

Fakat az kapsamlı bir şekilde başlayarak, biz sadece *La Géométrie*'de ne bulunduğunu inceleyelim. Yani baştan başlayalım.¹ Bu makale Dekart'ın temel filozof fikirlerini sunduğu *Discours de la Méthode*'in bir ilavesidir ama bu filozof yazını okuyup anlamadan felsefe değil matematik hakkında olan ilavesini inceleyebiliriz.

La Géométrie bir açıklamayla başlıyor.

Avertissement

Jusqu'à ici j'ai taché de me rendre intelligible à tout le monde ; mais, pour ce traité, je crains qu'il ne pourra être lu que par ceux qui savent déjà ce qui est dans les livres de Géométrie : car, d'autant qu'ils contiennent plusieurs vérités fort bien démontrées, j'ai cru qu'il serait superflu de les répéter, et n'ai pas laissé, pour cela, de m'en servir.

Yani, filozof fikirlerinin sunarak onları herkesin anladığı şekilde ortaya atmış ama matematiğe gelince, Dekart kendisinin yalnız geometri üzerinde olan kitaplarda bulunun konuları daha öğrenmiş olan kimseler için yazdığını korkuyor zira bu kitapların birçok tamamen ispatlanmış olan hakikati içerdiğinden dolayı ispatlarını tekrarlanması lüzumsuz görünüyordu ve onlardan yararlanmaktan çekinmemiştir.

İlavenin kesimlerine cüz diyebiliriz. Birinci cüzde temel geometrik işlemlerin cebirsel ifadesi anlatılıyor. Başlığı şöyle:

Livre premier

Des problèmes qu'on peut construire sans y employer que des cercles et des lignes droites.

Başlarken yalnız çemberler ile doğru çizgiler kullanarak hangi meselelerin çözülebilmesi anlatacak fakat ilk olarak temel ilkesini ifade ediyor.

Her geometrik mesele kolayca şöyle bir hale getirilebilir ki bildiğimiz gerek olan tek bir şeydir, bazı çizilecek doğru çizgilerin boyu.

Onu uygulamadan biz bu ilkeyi anlayamayız. Dekart'ın peşinden gidince bütün aritmetiğin yalnız dört veya beş işlemden ibaret olduğunu anlıyoruz. Temel işlemler toplama, çıkarma, çarpma, bölme ve kökler çekilme. Söyle Dekart'a göre geometride meselenin aradığımız çözümü bulmak için tek yapacağımız şey var. Onları bulabileceğimiz için hazırlanarak, onlara başkaları topluyoruz veya onlardan başkaları çıkarıyoruz. Ya teklik adlanan bir uzunluk seçilmiş ise ve başka iki sayı verilmiş ise üçüncü bir sayıyı bulabiliriz ki üçüncü sayı ile iki sayıdan birisi arasındaki oran iki sayıdan diğeriyle teklik arasındaki orana eşittir. Bu işlem çarpmaya eşdeğerdir. İlişkiyi denklemlerle ifade edersek daha açık olur.

$$a : c = b : 1 \iff ab = c.$$

Ya da onun ile iki sayıdan birisi arasındaki oran teklik ile iki sayıdan diğeri arasındaki oran eşit olan bir dördüncü sayı bulabiliriz. Bu işlem bölmeye eşdeğerdir. Gene ilişkiyi denklemlerle ifade ederiz,

$$d : a = 1 : b \iff d = \frac{a}{b}.$$

¹Bile Galois ile Grothendieck'e erişmezsek, Dekart ile Fermat'ın geometrik üstündeki yazıları inceliyor o zamanki matematiğin eski Yunanlı matematikten vasıtasız kaynaklayarak ortaya çıkmasını anlayacağız. Şöyle matematiğin gelişmesi ile olgunlaşmasını yakından seyredebiliriz.

Nihayet ikinci veya herhangi bir katta teklik ile herhangi bir doğru çizgi arasında orta orantılı bulabiliriz. Bu karakök, küp kök filan çekilmesidir. Denklem kullanarak,

$$1 : x_1 = x_1 : x_2 = \cdots = x_{k-1} : x_k = x_k : a \iff x_1^{k+1} = a.$$

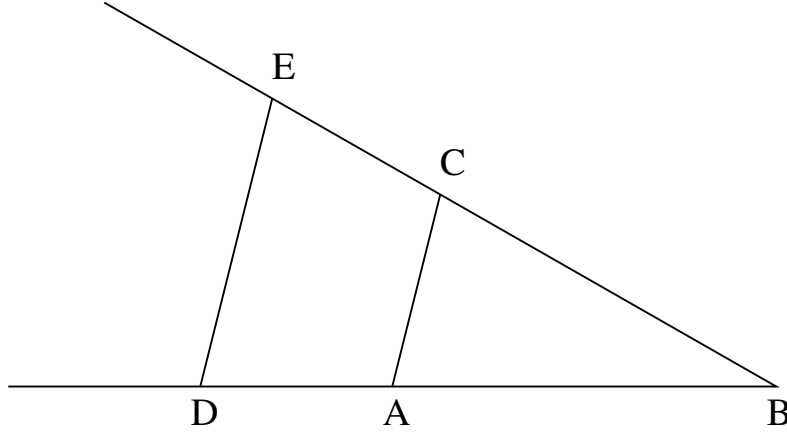
“Diyeceğimin daha kolay anlaşılacağı için bu kelimeleri geometride de öne sürmekten çekinmem” diye Dekart devam ediyor.

Çarpma geometrik nasıl yapıldığını, yöntemini hiç bir önceline hamletmeden, anlatıyor. I. Şekil’de teklik AB çizgisi olsun. BD ile BC çizgilerinin çarpması aransın. O zaman A ile C noktalarını birleştiren doğru çizgiyi çizip AC çizgisine paralel olan DE doğru çizgiyi çizir. Aradığı çarpma BE çizgidir.

Yahut BE ile BD verilseler ve BE çizgisini BD çizgisine bölmek istersek, D ile E birleştiren DE çizgisini çiziyoruz. Biz bu çizgine paralel olan AC çizgisini çizersek BC çizgi iki çizginin aradığımız bölü mü olur.

$$BE : BD = BC : BA = BC : 1.$$

Dekart’in metnini okurken, kimin geometrik ile cebirsel işlemlerin eşdeğerliğini o kadar açıklıkla ilk olarak ifade ettiğini sorarız. Olabilir ki Dekart idi. Henüz bilmiyorum

I. Şekil

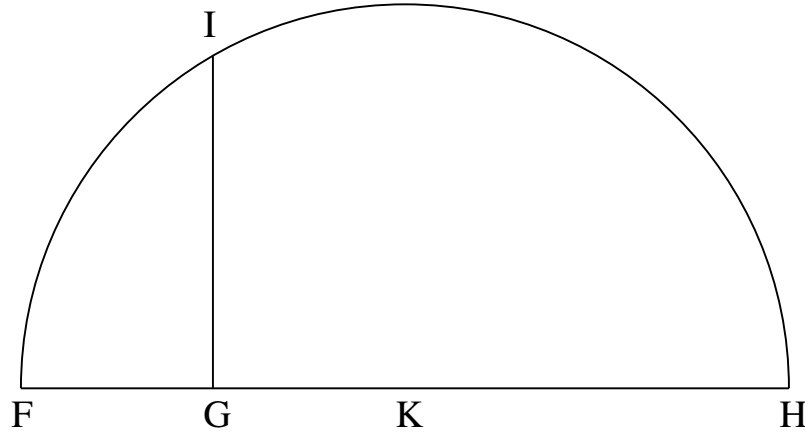
O bir karakökü nasıl çekilmesi de anlatıyor. Mesela GH çizgisinin karakökünü çekersek bu doğru çizgiyi tekliğe eşit olan FG çizgisiyle uzatarak FH doğru çizgisini elde ederiz. K noktası bu çizgiyi iki eşit olan bölüme bölsün. Yarıçapı KH olan FIH çemberini çizip G noktasından geçen ve FH çizgiye dik olan GI doğru çizgi çizir. Bu çizgi aradığı karaköktür. Yani, $a = GH$ ve $b = GI$ iseler

$$\frac{(a+1)^2}{4} = b^2 + \left(\frac{a+1}{2} - 1\right)^2$$

veya

$$\frac{a^2}{4} + \frac{a}{2} + \frac{1}{4} = b^2 + \frac{a^2}{4} - \frac{a}{2} + \frac{1}{4}.$$

Fakat ifadelerini kanıtlamadan Dekart sadece I. ile II. Şekilleri verir.

II. Şekil

Devam ederek, Dekart daha soyut, daha cebirsel bir yaklaşım sayıların geometride nasıl kullanılabileceği anlatıyor. “Sayı”, yani “chiffre” yazınca Dekart değeri tespit edilmeyen cebirsel niceliği kastediyor. Bu satırlarda anlatıldığı yöntemlerin uslûnün özü olduğu zannediyorum. Bence Dekart’ın matematik yazılarını okurken aklımıza getirdiğimiz temel bir soru var. Dekart’ın sayesinde matematikte kuşkusuz önemli olan katkılar ortaya çıkmıştı. Fakat bu katkılar ne cins olduğu nu anlamak istersek, bir yandan Onun gerçekten çözdüğü meselelerinin çözümlerini kuşak indaki matematikçilerin çözümlerine benzetmemiz gerek öte yandan Onun genel ilkelerinin matematikte nasıl etkili olduğunu da anlamamız gerekir.

Dekart’a göre doğru çizgileri kağıtta çizmesi gerek değil. Uzunluklarının bir harfle işaret edilmesi yeter. Her uzunluğa farklı bir harf tayin edilmesi gerekir. BD ile GH aralıkları toplamak isterse birisini a başkasını b anlandırıp $a + b$ yazar. Öte yandan ikincisini birincisinden çıkarmak isterse $a - b$ yazar. Onların çarpması için ab ve bölümü için $\frac{a}{b}$. a sayısı kendisiyle çarparsa aa veya a^2 yazar. Devam ederek başka işlemler cebirsel ifade eder. Mesela $a^2 + b^2$ sayısının karekökü için $\sqrt{a^2 + b^2}$ işareti kullanılır ve $a^3 - b^3 + abb$ ’in küpkökü için $\sqrt{C.a^3 - b^3 + abb}$ işareti kullanılır. Tabii biz başka işaret kullanıyoruz. Ondan evvel aynı açıklıkla, aynı cesur arsızlıkla bu fikirlerini meydana koyan kimse var mıydı? Dekart yöntemlerini ilk uygulayan kişi ise, meydana getirdiği zamanda hangi kavramlar evvelce mevcut olmuştu?

Herhalde bazı vurguladığı ilkeler var. Mesela, cebirde olağan olan kare veya küp adlarını kullandığı halde, Dekart a^2 veya b^3 yazarak, sade doğru çizgileri anlar.

Halbuki Dekart hemen aksini iddia edip, en azından teklik belirlenmemiş ise, bir doğru çizginin her parçasının boyutu birbirine eşittir söylüyor. Mesela hem a^3 , hem abb , hem de b^3 sayılarının boyutu aynıdır. Fakat Dekart’ın $\sqrt{C.a^3 - b^3 + abb}$ doğru çizgisinin bu üç çizgiden ibaret olduğunu iddia etmesi beni şaşırtır. Hasıl olan $\sqrt{C.a^3 - b^3 + abb}$ çizgisinin hangi anlamda üç çizgiden mürekkep olduğunu anlamam.

Fakat anladığım kadar bu boyut bir sayı değil. Dekart yazısında boyut bir niteliktir, kare, küp, karenin karesi, filan ama Dekart onu sayıyla belirlemez.

Aklına gelen düşüncelerini anlatmaya devam edince, Dekart boyut kavramına ilave eder. Teklik belirlenmiş ise $aabb - b$ küpkökünü çıkarabiliriz, fakat önceden $aabb$ niceliğine tekliği bir defa bölmemiz ve diğer b niceliğini teklikle iki kat çarpmamız lazım.

Genel yöntem öne sürmesinden evvel, çözülecek meselede meydana çıkan doğru çizgilerin adının unutulması için bir defter tutulmasıolarak Dekart sade bir tavsiye eder. Yeni aralık

eklenmesi veya bir aralık deđiřtirilmesi bu defterde kaydedilir. Mesela,

$$\begin{array}{ll} AB \bowtie 1, & \text{yani } AB \text{ tekliğe eşittir.} \\ GH \bowtie a & \\ BD \bowtie b, & \text{flan.} \end{array}$$

Dekart = işaretini değil, garip bir işaret kullanıyor. Bu işaretinin bilgisayarımda bulunmadığından \bowtie işaretini kullandım.

Bu noktaya geldiğinde Dekart yöntemini anlatır. Bu anlatmanın ‘‘La g eom etrie’’da orta yer tuttuğundan, onu önceden  ađdař imla ve harflar kullanarak Fransızca vereyim. Ondan sonra dediğini anlatarım ve Dekart kendisine g re yöntemin önemli  rneđi olarak Pappus’un problemine nasıl uygulamadığını izah ederiz.

Ainsi, voulant résoudre quelque problème, on doit d’abord le considérer comme déjà fait, & donner des noms à toutes les lignes qui semblent nécessaires pour le construire, aussi bien à celles qui sont inconnues qu’aux autres. Puis, sans considérer aucune différence entre ces lignes connues & inconnues, on doit parcourir la difficulté selon l’ordre qui montre, le plus naturellement de tous, en quelle sorte elles dépendent mutuellement les unes des autres, jusqu’à ce qu’on ait trouvé moyen d’exprimer une même quantité en deux façons : ce qui se nomme une équation, car les termes de l’une de ces deux façons sont égaux à ceux de l’autre. Et on doit trouver autant de telles équations qu’on a supposé de lignes qui étaient inconnues. Ou bien s’il ne s’en trouve pas tant, & que, nonobstant, on n’omette rien de ce qui est desir  en la question, cela témoigne qu’elle n’est pas entièrement d etermin e ; et lors, on peut prendre à discretion des lignes constantes, pour toutes les inconnues auxquelles ne correspond aucune équation. Après cela, s’il en reste encore plusieurs, il se faut servir par ordre de chacune des équations qui restent aussi, soit en la considérant toute seule, soit en la comparant avec les autres, pour expliquer chacune de ces lignes inconnues, & faire ainsi, en les dem lant, qu’il n’en demeure qu’une seule, égale à quelque autre qui soit connue, ou bien dont le carré, ou le cube, ou le carré du carré, ou le sursolide, ou le carré de cube, &c., soit égal à ce qui se produit par l’addition, ou soustraction, de deux ou plusieurs autres quantités, dont l’une soit connue, & les autres soient compos es de quelques moyennes proportionnelles entre l’unité et ce carré, ou cube, ou carré de carré, &c., multipli es par d’autres connues. Ce que j’écris en cette sorte :

$$\begin{array}{l} z \bowtie b, \\ \text{ou } z^2 \bowtie -az + bb, \\ \text{ou } z^3 \bowtie +z^2 + bbz - c^3, \\ \text{ou } z^4 \bowtie az^3 - c^3z + d^4, \\ \text{\& } c. \end{array}$$

C’est à dire : z que je prens ici pour la quantité inconnue, est égale à b, ou le carré de z est égal au carré de b, moins à multiplié par z ; ou le cube de z est égal à à multiplié par le carré de z, plus le carré de b multiplié par z, moins le cube de c ; & ainse des autres.

Et on peut toujours réduire ainsi toutes les quantités inconnues à une seule, lorsque le Problème se peut construire par des cercles & des lignes droites, ou aussi par des sections coniques, ou même par quelque autre ligne qui ne soit d'un ou deux degrés plus composée. Mais je ne m'arrête point à expliquer ceci plus en détail, à cause que je vous ôterais le plaisir de l'apprendre de vous-même, & l'utilité de cultiver votre esprit en vous y exerçant, qui est à mon avis, la principale qu'on puisse tirer de cette science. Aussi que je n'y remarque rien de si difficile, que ceux qui seront un peu versés en la Géométrie commune & en l'Algèbre, & qui prendront garde à tout ce qui est en ce traité, ne puissent trouver.

C'est pourquoi je me contenterai ici de vous avertir que, pourvu qu'en demêlant ces Équations on ne manque point à se servir de toutes les divisions qui seront possibles, on aura infailliblement les plus simples termes auxquels la question puisse être réduite.

Aktırdığım satırlar Dekart kapsamlı yöntemlerini iftiharla ve her şey önce güvenle meydana koymuştu. Yüzyıllardan sonra hem Galois hem Grothendieck, durumlarının başka olduğu halde, keşfettikleri kapsamlı kavramları ile yöntemlerinin dünyanın bilimsel hatta entelektüel tarihinde ehemmiyetinin farkında olarak kendi katkıları aynı güvenle değerlendirecekti. Dekart'ın ne yaptığını anlamamızdan sonra bu iki simanın yazılarına dönebileceğiz. Fakat yazısını incelediğimizde anlattığı yöntemleri önceden sandığımız kadar geniş olmaz gibi görünür. Buna rağmen sonradan yaklaşıp tuttuğu sorunların kapsamı büyüyor. İlk adım olarak yazısında ne iddia ettiğini inceleyelim.

Dekart "Bir problem çözmek istersek" diye başlayıp, her çözüme gerek görünen uzunluğu adlandırmamız lazım, hem bilinmeyen hem bilinen uzunlukları. Ondan sonra bilinmemiş olanları bilmiş olanlardan ayırmadan birbirine nasıl ve hangi sıra bağlı olduğunu incelemeliyiz. Mademki her aradığımız uzunluk kendisinden daha kolay belirtilen, ya bilmiş olan ya da bulunacak uzunluklarından ibarettir, problemin uzunluklarının zorluğuna göre tabii sırasını bulmalıyız. Herhalde Dekart'ın çözdüğü problemlerde şöyle bir sıra mevcuttur. Bir niceliğin iki şekilde ifade edildiğine kadar sıralama süreci devam edilir, ama bu iki şekili, yani iki farklı cebirsel ifadeyi, elde ettiğimiz zaman, bir denkleme sahibiz, zira bu iki şekil birbirine eşittir. Bulacağımız denklemlerin sayısı aradığımız henüz bilmemiş uzuklukların sayısına eşit olması gerektir. Ancak hiç atlamayarak o kadar denklemler bulmazsak çözüm tam belirlenmiş olmaması tanıtlanır. Bazı nicelikler keyfidir. Şu halde bazı belirlenmemiş niceliği her hangi bir şekilde belirleyerek kalan belirlenmemiş niceliklerin sayısı denklemlerin sayısına eşit olacağı duruma kavuşacağız.

O zaman bu denklemleri tek tek inceleyerek veya birisini başkasıyla karşılaştırarak, sırasıyla kullanıp her henüz bilenmemiş doğru çizgi belirleyebiliriz. Devam ederek nihayet tek bir denklem ile tek bilenmemiş nicelik kalacak. Bu bilenmemiş nicelik bilmiş bir niceliğe eşit olur veya karesi, ya küpüne, ya karesinin karesine, ya üstcisime, ya da küpünün karesine filan iki ya da birkaç başka niceliğin toplaması veya çıkarmasından oluşan bir niceliğe eşit olur. Dekart'ın bu cümlelerde ne anlattığı tam belli değil.

Dekart bir sayının kendisiyle tekrarlanmış çarpılması için sade bir işarete sahip olup bizim de kullandığımız çağdaş üs işaretini kullanmasına rağmen, bize garip gelen adlar da kullanıyor. Mesela a^5 sayısına üstcisim (sursolide) ve a^6 sayısına küpün karesi diyor.

Herhalde sorunu işlenmesinin neticesi olarak ya her niceliğin derhal belirlenir ya da çözümün

$$z^4 = az^3 - c^3z + d^4$$

gibi bir denkleme indirilir. Çağdaş kavramlar kullanarak, bu süreci anlatalım.

Bir denklemlerin takımı tarafından çok boyutlu bir yüzey tanımlanmış ise, genel ilke olarak yüzeyin boyutu denklemlerin sayısına eşittir. Tabii bu ilke sık sık yanlışır, ama buna rağmen hatta bugün boyut kavramını benzer şekilde tanımlanır. Dolayısıyla Dekart boyut kavramını anlamış olur gibi görünüyor. Çok boyutlu bir yüzeyde bir nokta bulmak istersek, bir değişkenin niceliği belirleyerek yüzeyin boyutu birden indiririz. Sürece devam ederek, boyutu sıfır olan bir yüzeyi elde ederiz.

Bu noktada Dekart Galois ilk olarak ifade edip kanıtladığı teoremi önceden zımnî tahmin eder. Galois teorisinde bir cisimin her sonlu genişletmesinin bir polinomun kökünün cisime eklenmesinden hâsil olması Galois kendisinin kanatladığı temel önermelerinden birisidir. Zımnî varsayım olarak bu önerme Dekart'ın açıklamasında meydana çıkıyor.

Gerçi Dekart'ın fikirleri makalesinin ilk bentlerini okuyarak onlar okurlara bildiği cebirsel veya çözümsel geometrinin temel olan kavramları benzer gibi geliyor, çok boyutlu hatta bir boyutlu yüzeyler Dekart'ın konusu değil. Dekart'ın önsözü okunmasından sonra Onun anlattığı yöntemleri inceleyerek çözümsel geometrinin olanaklarını bilen çağdaş okur hayal kırıklığına uğrar. Öte yandan bu açıklamanın ardından Dekart'ın Pappus meselesini ele aldığında her matematik sevip bilen okur hayrete düşebilir.

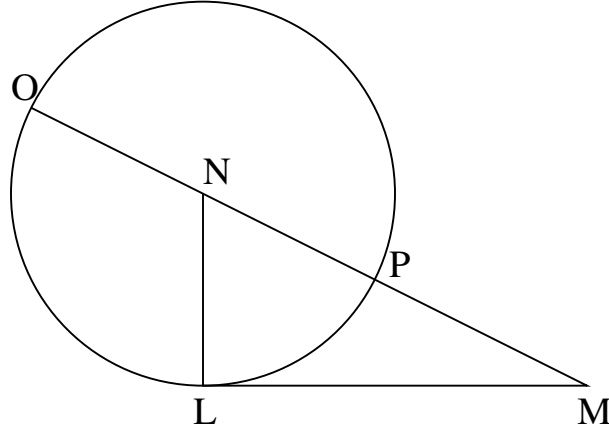
Pappus meselesine dönmemizden evvel, onların hem bize hem eski Yunanlılara basit görünmesine rağmen, Dekart'ın her ayrıntılarla açıkladığı yöntemleri hatırlıyoruz. Bir bilmemiş olan nicelik içeren denklem nihayet el ettiğimizde bazen bu denklem cetvel tahtası ile pergelle çözülebilir. Dekart'a göre

Et que, si elle peut être résolue par la Géométrie ordinaire, c'est à dire en ne servant que de lignes droites & circulaires tracées sur une superficie plate, lorsque la dernière Équation aura été entièrement demêlée, il n'y restera, tout au plus, qu'un carré inconnu égal à ce qui se produit de l'addition, ou soustraction, de sa racine multipliée par quelque quantité connue, & de quelque autre quantité aussi connue.

Anlaşılan şu sade halde anlattığı sürecin neticesi olarak, Dekart aranan niceliğin

$$z^2 \asymp az + bb$$

denkleminin çözümü olacağını tahmin ediyor. Kendi sözlerle, niceliğin karesi niceliğin kendisini içeren toplama veya farka eşit olur. Bu toplam bilmiş nicelikle aranan niceliğin çarpması ile başka bir bilmiş niceliğin karesinin toplamı olabilir. Yani aranan nicelik z ise, bu toplum $az + b^2$ olabilir. Fark ise, aynı iki niceliğin farkı olabilir.

III. Şekil

Hatta eski zamanda bu denklemlerin nasıl çözülmesi iyi anlaşılıyordu, fakat Dekart çözümünü veriyor. Mesela $z^2 = az + bb$ denklemini çözelim. III. Şekilde gibi, NLM dik üçgenini çizelim. LM kenarı bb niceliğinin karekökü olan b niceliğine eşit olsun. Gerçi amacını anlamama rağmen Dekart'ın peşinden giderek temel nicelik b değil fakat bb olur gibi, verilmiş nicelik bb olarak, b niceliğın ondan nasıl husle geldiğini belirtiyorum. LN diğer kenarı bilenen a niceliğın yarısına eşit olsun.

Üçgen tabanı olarak MN doğru çizgisini O noktasına kadar uzatırız ki NO çizgisi NL çizgisine eşittir. Şu halde aradığımız uzunluk OM doğru çizgiye eşittir. Çözümün cebirsel ifadesi tanıdığımız

$$z = \frac{1}{2}a + \sqrt{\frac{1}{4}aa + bb}$$

denklemdir.

Çözülecek denklem

$$yy \asymp -ay + bb$$

denklemini ise, aynı şekli kullanarak, aradığımız nicelik PM doğru çizgisidir. Şu halde

$$y = -\frac{1}{2}a + \sqrt{\frac{1}{4}aa + bb}.$$

Hangi amaçla belli olmasına rağmen sürecin neticesinin

$$x^4 \asymp -ax^2 + b^2$$

denklemini ise, Dekart çözümünün aynı şeklinde bulunmasını açıklıyor.

$$x \asymp \sqrt{-\frac{1}{2}a + \sqrt{\frac{1}{4}aa + bb}}.$$

Nihayet Dekart

$$z^2 \asymp az - bb$$

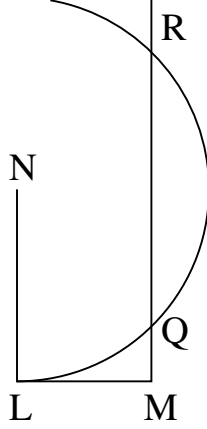
denklemini nasıl çözeceğini anlatıyor. IV. Şekil kullanılır. Şekilde NL doğru çizgisi $\frac{1}{2}a$ sayısına eşittir ve NL doğru çizgisine dik olan LM doğru çizgisi b sayısına eşittir. M ile N noktalarını birleştirilmesinin yerinde LN çizgiye paralel olan MQR çizgisi çizilsin. Merkezi N noktası ve

yarıçapı NL olan LQR çemberi çizilsin. Aradığımız uzunluk hem MQ doğru çizgiye hem de MR doğru çizgiye eşit olabilir zira meselenin iki çözümü var, yani

$$z \propto \frac{1}{2}a + \sqrt{\frac{1}{4}aa - bb}$$

$$\& \quad z \propto \frac{1}{2}a - \sqrt{\frac{1}{4}aa - bb}.$$

Dekart'ın dikkatımıza çektiği gibi, çember M noktasından geçen NL çizgisine paralel olan doğru çizgiyle kesişme meselenin çözümü yok.

IV. Şekil

Şimdi “La géométrie”ın Dekart’ın övüngenliğe eğiliminin meydana çıktığı bir noktaya geliyoruz.

Au reste, ces mêmes racines se peuvent trouver par une infinité d’autres moyens, & j’ai seulement voulu mettre ceux-ci, comme fort simples, afin de faire voir qu’on peut construire tous les Problèmes de la Géométrie ordinaire, sans faire autre chose que le peu qui est compris dans les quatre figures que j’ai expliquées. Ce que je ne crois pas que les anciens aient remarqué; car, autrement, ils n’eussent pas pris la peine d’en écrire tant de gros livres, où le seul ordre de leurs propositions nous fait connaître qu’ils n’ont point eu la vraie méthode pour les trouver toutes, mais qu’ils ont seulement ramassé celles qu’ils ont rencontrées.

Dekart’ın her olağan geometrik mesele bu iki şekilden fazla araç kullanmadan çözülmesi iddiasına inanabiliriz. Fakat Öğeler’in ikinci ile altıncı cüzünü incelediğimizden sonra Dekart’ın “eskiler” adlandırdığı Yunanlılar bu ilkeyi anlamadıkları iddiasından şüphe ediyoruz. Galiba Dekart eskilerin geliştirdiği yöntemleri küçümseyerek kendi keşiflerin önemini abartmak istiyormuştu. Herhalde Dekart’ın eski gelişmelere nasıl dayandığını anlarsak, biz onun zamandaki matematik ilerlemeyi daha iyi anlarız.

Bence yöntemlerin ilk ve en çarpıcı başarısı Pappus önceden M. S. üçüncü yüzyılda öne sürdüğü bir problemin çözümümüştür. Bu defa da Dekart eskilerin ne becerdiği takdir etmemiştir. Ancak o kendi katkısı kuşkusuz vurgulayıp hatta abartmak istediği halde, Dekart Yunanlıların sorunu nasıl ele alıp çözdüğünü muhtemelen bilmemiştir. Hatta Pappus kendisi Apollonyus’un ne yaptığını tam anlamamıştı, zira Apollonyus’un M. E. ikinci yüzyılda

meydana çıkardığı katkılar Aristeyus ile Öklid'in önceden yazdıkları ama Pappus'un zamanda artık okunmayan metinlerine dayanmıştı. Dekart'ın zamanında bu metinler artık mevcut olmamış.

Dekart Pappus'un metnin bazı bentleri aktarıyor. Herkesin aktardığı metni daha kolay anladığı için Dekart Yunanca metni değil Latince çevirisini verir. Anlaşılan o zamanki her matematikle ilgilenen kişi Latince iyi okuyabiliyormuş. Bugün bizlerden az kişinin Latince ya da Yunanca okunmalarına rağmen hem Latince hem Yunanca olarak birkaç satır verelim. Bizim ne eski lisanlar ne yeni lisanlar okuduğumuzdan hem Latince hem Dekart tarafından ilk kullanılan Fransızca ibarelerin aktarması size yararsız olur gibi geliyor.

Geçmişte olup biteni yakından anlamak için geçmiste yaşayanlar yazdığı okumamız en faydalı en verimli yöntemdir. Elbette okumadığımız lisanda aktarılan ibarelerden tek bir şey öğrenebiliriz. Bizi geçmişten ayıran engel var. Biz ise, Amerikalılar veya Avrupalılar, ilk olarak medeniyetimizi husule getiren hem Yunancayı hem Latinceyi dili bırakarak, onlardan sonra yeniçağda ilmi veya edebi lisanlar olarak geliştirilen Avrupalı dilleri de artık kullanmıyoruz, Siz ise, Türkler, kalkındırmanız uğrunda kendi tarihinizde temel olan Farsçayı ile Arapçayı reddederek, Avrupalı lisanlara dönmüştünüz, ama nihayet onları da reddedip Amerikalı İngilizcesiyle kendinizi kurtarırsınız umuttayınız. Ama eninde sonunda hepimiz aynı dar entelektüel durumda, benzer güçsüz siyasi durumdayız. Galiba güçsüz siyasi durumumuzdan kurtarılamayız, ama entelektüel fakirliğimiz gönüllüdür. Aşırı görüşlerimi anlatıp, size meydan okuduğumdan sonra, biz Dekart'ın ile Pappus'un matematiğine dönebiliriz.

Vadettiğim gibi, birkaç bentler aktarayım. Zamanımız olduğunda onları okuyabilirsiniz veya isterseniz dilin perdesinin arkasında hangi sırlar saklanıldığını merak ederek onlara bakabilirsiniz. Şimdi ise, beşinci şekil tasvir edilen Pappus meselesini anlatalım.

Quem autem dicit (Apollonyus) in tertio libro locum ad tres & quator lineas ab Euclide perfectum non esse, neque ipse perficere poterat, neque aliquis alius; sed neque paululum quid addere iis quae Euclides scripsit, per ea tantum conica quae usque ad Euclidis temporar praemonstrata sunt, &c.

At locus devam edilecek

Pappus probleminin başka adı olarak üç ve dört doğru çizgi hattı meselesidir. Mesela, dört doğru çizgi ile dört açı verilmiş olsun. Beşinci şekilde bu dört doğru çizgi hem AB , hem AD , hem EF , hem de GH çizgisidir. Üstelik dört açı verilsin. Her açı verilmiş doğru çizgiden birisine bağlı ki biz dört çiftle başlıyoruz. Her çift bir doğru çizgi ile bir açıdan ibarettir. Anlaşılsın diye bu dört çifte işaretler bağlarım.

$$(\ell_1, \theta_1), (\ell_2, \theta_2), (\ell_3, \theta_3), (\ell_4, \theta_4).$$

Elbette ne Dekart ne de Pappus benzer işaretler kullanıyor.

C bir nokta olsun. Her dört verilmiş doğru çizgi için, biz bu noktadan geçip ℓ_i doğru çizgisiyle kesiştiği açı θ_i olan bir doğru çizgi çizeriz. Şu halde dört doğru çizgi elde ederiz. Şu doğru çizgiler CH , CB , CD ve CF çizgileri olsun. Anlatığımız gibi, CBA , CDA , CFE ve CHG açıları verilmiş açıya eşit olsun. Nihayet verilmiş bir α sayısı ve son bir şart da var. Verilmiş doğru çizgilerden ikişer ikişer seçerek iki takım belirliyoruz. Mesela, bir yanda $\ell_1 = AB$ ile $\ell_2 = AD$ doğru çizgileri, öte yanda $\ell_3 = EF$ ile $\ell_4 = GH$ doğru çizgileri. Son şart

$$(1) \quad \overline{CB} \times \overline{CD} = \alpha \overline{CF} \times \overline{CH},$$

denklemleriyle ifade edilir, yani CB ile CD doğru çizgilerinin çarpımı ile CF ile CH doğru çizgilerinin çarpımı arasındaki oran α sayısına eşit olmalı. Pappus problemi, bu şartlar hangi veya ne gibi hat belirler, sorular.

Bu dört doğru çizgi hattı meselesi adlanan problem Yunanlılar tarafından incelenmişti belki de çözülmüştü, ama on yedinci yüzyılda Pappus'un yazılarında meseleyi bulmuş olan Hollandalı, Jacobus Golius, onu Dekart ile başkalarına sürmüştü. Problem yalnız Dekart tarafından değil, hem eski Yunanlılar hem de Dekart'ın kuşağından bazı ünlü matematikçiler tarafından çözülmüştü. Bu matematikçilerin çözümünün Dekart'ından daha ustalık meydana koyması mümkün olmasına rağmen, bir anlamda tek olarak onun çözümü yeni bir yol açmıştı. Çözümünü anladığımızdan sonra, Yunanlıların ve başka yeniçağ döneminin matematikçilerinin çözümlerine döneceğiz.

Problemi çözmek için Dekart anlattığı yöntemi kullanır. O ana uzunluklar olarak AB ile CB uzunluklarını seçer. AB uzunluğunu x işaretiyle ve BC uzunluğunu y işaretiyle isimlendirir. Başka üç doğru çizgiyi uzatır ki AB doğru çizgisini A , E ve G noktasında keserler. Şekilde gösterdiği gibi CB çizgisini R , S ve T noktasında kessinler. Şu halde Dekart hem temel uzunlukları hem her gerek olan noktayı adlandırır.

ARB üçgenin RAB ile RBA açılarının belirlenmiş olduğundan dolayı her açımı belirlenmiş ve AB ile BR arasındaki oran belirlenmiştir. Bu oran $z : b$ olsun. Ne z ne de b niceliğinin belirlenmiş olmadığını dikkatınıza çekiyorum, yalnız arasındaki oran olan z/b sayısı belirlenmiştir. İsterseniz z sadece tekliktir. Dekart şöyle iki denklem elde eder.

$$\overline{RB} = \frac{bx}{z}$$

$$\overline{CR} = y + \frac{bx}{z}$$

Dekart'ın olumlu sayılar tercih ettiğinden, B noktasının C ile R noktaların arasında bulunduğu halde şu denklemi kullanır, fakat Dekart için fazla iki incelenecek hal var. R noktası C ile B noktasının arasında bulursa

$$\overline{CR} = y - \frac{bx}{z}.$$

denklemini elde eder. Öte yandan C noktası B ile R noktasının arasında bulursa,

$$\overline{CR} = -y + \frac{bx}{z}.$$

denklemini kullanır.

Anlatılmış yöntemi uygulamaya devam ederek, DRC üçgeninin RDC açımın verilmiş olduğunu ve CRD açısı bilinmiş BRA açısına eşit olduğundan dolayı hem her açısı hem de CR ile CD kenarlar arasındaki oran bilinmiştir. Oran $z : c$ oranına eşit olsun. Şu halde CR kenarının $y + bx/z$ sayısına eşit olduğundan

$$\overline{CD} = \frac{cy}{z} + \frac{bcx}{zz}.$$

z sadece her uzunluğu bir sayıya değiştiren teklik olduğunu gene vurgulayayım.

Fazladan AB , AD ve EF doğru çizgilerinin verilmiş olduğundan, AE aralığın uzunluğu da verilmiştir. Dekart bu uzunluğu k harfiyle işaret ediyor. O zaman EB uzunluğu $k + x$ sayısına eşit olur. Ama dediğim gibi, Dekart olumlu sayılar tercih edip ve her olanağı incelemek isteyerek yalnız şekildeki A noktasının EB aralığında bulduğunun hali değil her hali işliyor. Örneğin B noktası EA arasında bulursa, EB uzunluğu $k - x$ sayısına eşit olur veya E noktası

BA aras ında bulursa uzunluk $-k + x$ olur. Dekart'ın her hal işleminde rağmen, ben yalnız şekilde gösterilen hal ı inceliyorum.

Devam ederek, Dekart ESB üçgeninin verilmiş olduğuna dikkat alıp, açıların da belirlenmiş olduğundan başka verilmiş olan sayıyı kaydediyor. BE ile BS arasındaki oran $z : d$ oranına eşit olsun. Şu halde

$$\overline{BS} = \frac{dk + dx}{z}$$

ve, durum şekilde gibi ise,

$$\overline{CS} = \frac{zy + dk + dx}{z}.$$

Durum şekilde gibi değilse, formül benzerdir fakat bazı artı işaretin yerinde eksi işaretler koyması lazım.

İşlemeden önceden kaydedecek nicelikleri vermeyi henüz bittirmiyoruz. Dekart FSC üçgeninin her açının bilinmesini dikkate alıyor. Dolayısıyla CS ile CF uzunluğu arasındaki oran biliniyor. Bu oran $z : e$ olsun ki

$$\overline{CF} = \frac{ezy + dek + dex}{zz}.$$

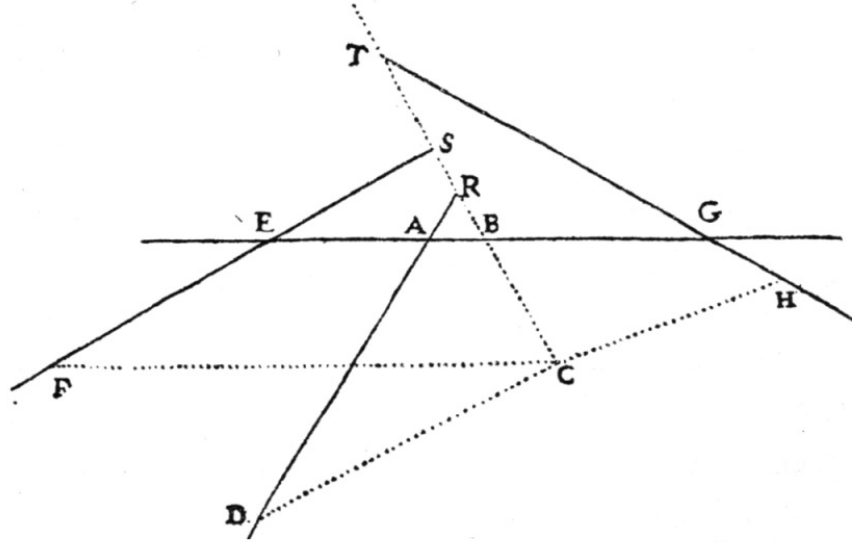
Dekart AG uzunluğunu ℓ harfiyle kaydediyor. Ondan sonra BGT üçgeninin her açısının bilindiğinden BG ile BT uzunluğu arasındaki oran $z : f$ belirlenmiştir ki

$$\overline{BT} = \frac{f\ell - fx}{z}, \quad \overline{CT} = \frac{zy + f\ell - fx}{z}.$$

Nihayet Dekart TCH üçgenini kullanarak TC ile CH uzunluğu arasındaki oran belirtip $z : g$ olarak onu kaydediyor. Son bir denklem olarak

$$\overline{CH} = \frac{gzy + fg\ell - fgx}{zz}$$

denklemini elde ediyor.

V. Şekil

Bu denklemleri kullanmamızdan evvel, kaydetme süreci tekrar gözden geçirelim. Dekart'ın uyguladığı yöntem gerçekten çok genel, çok akıllı. Onu anlamazsanız, yazık olur. Sizi anlatmamı dinlememizden sonra Dekart'ın metnini arayıp okumaya teşvik ederim.

Beşinci şekilde pek çok nokta ve pek çok açı var. C noktası bir yana, üç çeşit noktalar var. Birinci çeşit verilmiş doğru çizgilerden her ikisinin kesiştiği noktalardan ibaret olsun. Tam olarak bu çeşit $\frac{4 \cdot 3}{2} = 6$ noktayı içerir, ama şekilde yalnız üç gösterilir, yani E , A ile G noktaları. İkinci çeşit C noktasından geçen dört doğru çizgiden birisinin dört verilmiş doğru çizgiden birisini verilmiş açıyla kestiği noktalardan ibaret olsun. Bu dört noktadan her birisi şekilde gösteriliyor, yani F , D , B ile H noktaları. Üçüncüsü çeşit on iki nokta içerir. C noktasından geçen dört doğru çizgi var. Her birisi verilmiş doğru çizgiyi kestiği dört noktayı içerir. Bu dört noktadan birisi ikinci çeşittendir. Diğerleri üçüncü çeşittendir. Birinci çeşitten altı nokta, ikinci çeşitten dört, ve üçüncü çeşitten on iki var. Buna rağmen Dekart'ın verdiği şekilde C noktasına ilaveten yalnız on nokta bulunur. Bunlardan üçü, yani F , A ile G , birinci çeşitten, dördü, yani F , D , B ile H , ikinci çeşitten, ve üçü, yani R , S ile T , üçüncü çeşittendir.

Fazladan tam olarak sekiz doğru çizgi var. Onların hepsi şekilde çizilir. Onlardan dördü verilmiş doğru çizgidir ve dördü arayıp belirlediğimiz C noktasından geçen doğru çizgidir. Zirvesi iki doğru çizgi birbiriyle kesiştikleri nokta olan dört açı var. Ama birbirine ters olan iki açı birbirine eşittir ve iki bitişik açının toplamı π sayısına eşittir. Dolayısıyla bu dört açı gerçekten eşdeğerdir. Sekiz doğru çizgi olduğundan, onları ikişer ikişer alarsak, $28 = 8 \times 7/2$ açı elde ederiz, fakat hatta herhangi sekiz doğru çizgi ise, bu yirmi sekiz açı tam serbest değil. Verilmiş dört doğru çizginin karşılıklı yönleri belirlemek için, biri ayırt ederiz ve diğer üçü onunla yaptığı açığı belirleriz. C noktasından geçen diğer dört doğru çizginin yönleri aynı şekilde belirlenmiştir. Fakat istersek, her birinin yönü ona tekabül edilen verilmiş doğru çizgiyi kestiği açı tarafından da belirlenmiştir. Herhalde bu yedi açı belirlersek, biz her açıyı belirleyebiliriz. Dolayısıyla tam olarak yedi serbest verilebilen açı var. Tabii problemi tanımlamak için bu yedi açı vermek lazım.

Problemde üç serbest belirlenen nicelik kalıyor, yani ayırt edilmemiş diğer üç verilmiş doğru çizgisinin ayırt edilmiş olan çizgiyi kestiği noktalar. Şöyle, bir doğru çizgi verilmiş ise, problemde tam olarak on serbest verilecek nicelik var. Biz Dekart'ın bu on nicelik nasıl kullandığını inceleyelim.

Şekilde ayırt edilmiş doğru çizgi, E , A , G noktasının bulunduğu çizgi olsun. O zaman üç verilmiş nokta E , A ile G noktalarıdır. Üç kullandığımız açı zirvesi bu üç nokta olan açılardır. Mesela BAR , BES ile BGT açıları.

Dekart açılar değil, üçgenler kullanır. Başlarken, hem verilmiş doğru çizgiden biri, yani AB çizgi, hem de onda A kesişme noktası seçiliyor. B noktası verilmemesini dikkatimize çekiyor. AB aralığının uzunluğu problemde belirlenecek bir niceliktir. İlkelerine göre, Dekart bu aradığı niceliği x harfiyle işaret eder. x uzunluğunu belirlemek için verilmiş A ile belirlenecek B noktaları lazımdır. \overline{BC} uzunluğu olarak, başka aradığı niceliği y harfiyle işaret eder. C noktasını belirlemek için yalnız bu uzunluk değil ama ondan fazla zirvesi B olan verilmiş ABC açısı da lazım. Fakat A noktası ve bu açı verilmiş ise, x ile y sayıları C noktasını belirler ve ters olarak C noktası A noktası ile ABC açısı belirler. Dekart şöyle bu kadar bilinmemiş C noktasından fazla iki verilmiş niceliği kullanıyor, yani A noktasını ve ABC açısını. Bu açı verilmiş yedi açıdan birisidir. Bu iki nicelikten fazla, sekiz verilmiş nicelik kalar. Dekart bu x ile y iki niceliğine ilaveten b , c , k , d , e , ℓ , f , g (veya b/z , c/z , k/z , d/z , e/z , ℓ/z , f/z , g/z) olarak sekiz bilinmiş niceliği kaydediyor. Sonuç olarak, bir denklem elde ediyor. Anlaşılan bu sekiz kaydettiği nicelik sekiz problemi belirleyen niceliğe karşılıyor. Bakalım.

AB aralığının belirlenmiş olduğundan zirvesi A noktası olan açı BAR üçgeni belirler. Özellikle \overline{RB} uzunluğunu ve b sayısını belirler. Ondan sonra verilmiş CDR açısını kullanarak Dekart kaydettiği c sayısını belirler. Bu kadar AB doğru çizgide bulunan üç noktalardan, birisi, yani A noktası kullanılmıştır. Tam durumu belirleyen yedi açıdan üçü, yani zirvesi A , B ve D olan açılar kullanılmıştır.

Devam ederek Dekart E noktasının belirlediği \overline{EA} uzunluğunu k sayısı ile kaydediyor. Zirvesi E olan açıda verilmiş olduğundan dolayı ESB üçgeninin hem her açısı hem EA ile AB aralıkların toplamına eşit olan EB kenarı belirlenmiştir. Şu halde BS kenarının uzunluğu da bilinmiştir ve Dekart'ın kaydettiği d sayısı belirlenir. Hem \overline{CB} ile \overline{BS} uzunluğunun bilinmiş olduğundan, \overline{CS} uzunluğu da bilinir. Fazladan FSC üçgeninin CSF ile CFS iki açısı bilinir. Dolayısıyla FSC üçgenin her açısı ve her kenarı bilinmiş ve şöyle belirlenmiş olan e sayısı kaydedilebilir.

Dekart'ın yönteminin nasıl uygulanmasını gittikçe anlayarak, biz kendimiz süreci bittirabiliriz. Biz şu kadar E ile A iki noktasını ve zirvesi B , A , E , D ile F beş açısını kullanarak belirlenmemiş x ile y iki sayısını ve belirlenmiş b , c , d ile e ve k beş sayıları kaydettik. Şöyle her verilmiş ve aranan nicelik bir kaydedilen sayıyı tanımlar.

Kaydetme süreci yine inceleyerek \overline{AG} uzunluğunun veya G noktasının Dekart'ın kaydettiği ℓ sayısını belirlediği anlıyoruz. Ondan sonra zirvesi G olan açı kaydettiği f sayısını belirler ve nihayet zirvesi H olan açı kaydedilen g sayısını belirler.

Discours de la Méthode adlı kitabına bir ilave olan *La géométrie* adlı makale üç cüz içer. Bir cüz bizim bu kadar anlattığımız malzemenin ibarettir. Kaydetme süreci anlatmayı bittirip sonuçlarının nasıl uygulanmasını kısaca açıkladığında Dekart yönteminin ilkelerini yine gözden geçiriyor. Geçirirken yöntemin genelliğini gene vurguluyor.

Dekart'ın ayrıntılar hemen vermemesine rağmen, bu son bentlere gelmemizden önce biz dört doğru çizgi hattı problemin Dekart'ın yöntemiyle nasıl çözüldüğünü anlatalım. Verdiğimiz denklemlere göre (1) denklemi

$$(2) \quad y \times \left(\frac{cy}{z} + \frac{bcx}{zz} \right) = \alpha \left(\frac{ezy + dek + dex}{zz} \right) \left(\frac{gzy + fgl - fgx}{zz} \right)$$

denklem eşdeğerdir. Bu denklemde x ile y hariç her nicelik bilinir. Şu halde bildiğimiz gibi bu denklem bir konik kesik eğrisi veya bazen bir doğru çizgi belirler. Fakat Dekart'ın veya kuşaktaki bilim adamlarının bunu nasıl bildiğini sonra sorabiliriz.

Üç doğru çizgi hattında yalnız üç doğru çizgi ve üç açı verilmiştir, mesela şekildeki EF , AD ile AF doğru çizgi ve zirveleri F , D ile B olan üç açı. O zaman koyduğumuz şart

$$(3) \quad \overline{CF} \times \overline{CD} = \alpha \overline{CB} \times \overline{CB}$$

denklemdir. Bu denklem de ikinci mertebeden olacaktır.

Ama Dekart üç veya dört doğru çizgi hattı probleminin çözümünü anlatmadan hemen yönteminin Pappus'un genel problemine nasıl uygulandığını açıklar. Daha doğrusu Dekart dört doğru çizgi hattı problemini Pappus'un genel probleminin çerçevesinde çözüyor.

Genel problemde $2n$ doğru çizgi ve $2n$ karşılıklı açı verilmiştir. Her çizgiyi onun karşılıklı açısıyla kesişen ve bulacağımız C noktasına birleştiren bir doğru çizgi parçası CD_i çizelim. O zaman $2n$ doğru çizgi hattı

$$\overline{CD}_1 \overline{CD}_2 \cdots \overline{CD}_n \pm \lambda \overline{CD}_{n+1} \overline{CD}_{n+2} \cdots \overline{CD}_{2n} = 0$$

denklemlerle verilmiş ve $2n - 1$ doğru çizgi hattı

$$\overline{CD}_1 \overline{CD}_2 \cdots \overline{CD}_n \pm \lambda \overline{CD}_{n+1} \overline{CD}_{n+2} \cdots \overline{CD}_{2n-1} = 0$$

verilmiştir.

Dekart dört doğru çizgi hattı için gerek olan nicelikleri ve denklemleri kaydettiğinden sonra devam ediyor. Okura konuşarak, onun genel problemde her aradığı uzunluk aynı yöntemle üç niceliğin toplamı olarak ifade edilebilir, birisi x niceliğinin bilinmiş nicelikle çarpılması, ikisi y niceliğinin bilinmiş nicelikle çarpılması, üçü sadece bilinmiş bir niceliktir. İstisnaî olan durumlar var. Uzunluğu aradığı aralık AB aralığına paralel ise y niceliğiyle çarpılan nicelik sıfır olur. Aralık BC aralığına paralel ise, x niceliğiyle çarpılan nicelik sıfır olur. Biz çocukluğumuzdan beri Dekart'ın meydana koyduğu yöntemleri kullandığımızdan nedenini hemen anlıyoruz. İlk okurları için yöntemi o kadar açık değilmiş acaba. Dekart alışılmış üslûyle, yöntemin nasıl uygulanması o kadar açıktır ki üzerinde durmayayım diye hiç anlatmıyor. O işaretlerin her hangi bir şekilde seçilmelerine dikkatimizi çekiyor.

Biz, Dekart'ın yaptığına tersine meseleyi daha kolay anlamak için genel meseleyi değil dört doğru çizgi hattı meselesini vurguladık. Dekart genel ilkelerini meydana koymak için başlangıçtan beri genel meseleyi ileri sürer. Pappus'un sözlerini aktarmasından evvel bu kibirli görünen cümleleri yazıyor.

Au reste ces mêmes racines se peuvent trouver par une infinité d'autres moyens, & j'ai seulement voulu mettre ceux-ci, comme fort simples, afin de faire voir qu'on peut construire tous les problèmes de la géométrie ordinaire, sans faire autre chose que le peu qui est compris dans les quatre figures que j'ai expliquées. (Bu dört şekil bizim ilk dört şekildir.) Ce que je ne crois pas que les anciens aient remarqué; car, autrement, ils n'eussent pas pris la peine d'en écrire tant de gros livres, où le seul ordre de leurs propositions nous fait connaître qu'ils n'ont point eu la vraie méthode pour les trouver toutes, mais qu'ils ont seulement ramassé celles qu'ils ont rencontrées.

Bu sözler kendinin katkıda bulunduğu keşiflerle iftihar edip ama öncellerinin ne yaptığını belki yeterli tanımayan bir dahinin söylediğine inanabiliriz. Her halde hepimizin ikna edildiği gibi Dekart'ın yöntemlerinin uygulanması eski yöntemlerin uygulanmasından daha kolaydır ki hatta oldukça yeteneksiz matematikçiler onları uygulayabilir. Ama aynı zamandan çoğumuz eskilerinin niye kavuştuğunu bilmediğimiz için Dekart'ın görüşlerinde hakkı olup olmadığı soruya bir şey söylememiz belki hale mevsimsizdir. Evvelden eski ve yeni çağda ne bilmiş olduğunu öğrenmemiz daha iyi olacaktır.²

Pappus'un probleme gelerek Dekart kısa bir önsözden sonra sunduğumuz Latince sözleri aktarıyor. Önsözde şöyle diyor.

Et on le peut voir aussi fort clairement de ce que Pappus a mis au commencement de son septième livre, où, après s'être arrêté quelque temps à dénombrer tout ce qui avait été écrit en Géométrie par ceux qui l'avaient précédé, il parle enfin d'une question qu'il dit que ni Euclide, ni Apollonius, ni aucun autre, n'avaient su entièrement résoudre; & voici ses mots.

Devam ederek Dekart bizim evvelce aktardığımız metni veriyor. Dekart'a göre Pappus'un ne Öklid, ne Apollonyus ne de hiç kimse bu soruya tam çözmediğini yazdığını dikkatimize çekerim. Dekart'ın fikirlerini daha iyi anlamamızdan sonra biz Öklid ile Apollonyus'un ne çözüp ne çözmediği soruna dönerim. Dekart kendisi genel $2n$ veya $2n - 1$ doğru çizgi hattı meselesini

²Sözlüğe göre yeniçağ dönemi İstanbul'un fethiyle başladı ve bazı tarihçilere göre Rönesans'da ortaya çıkan matematik mültecilerin o zamanda Avrupa'ya getirdiği fikirlerden çok etkilenmişti.

inceler. Gördüğümüz gibi genel bir çözüm ileri sürüyor. Bir anlamda çözümüne o kadar önem vermez, ve onun sunduğumuz çözümünün açıklanmasından önde oldukça garip sözleri koyar.

Je tâcherai d'en mettre la démonstration en peu de mots : car il m'ennuie déjà d'en tant écrire.

Yani, az sözlerle çözümü vermeye uğraşacak çünkü her halde o kadar yazmaktan bıkılıyor. Dekart'ın gerçekten ne ifade etmek istediğini merak ediyorum!

Belki Dekart için en önemli olan sorun meselenin çözümü değil fakat çözümün verdiği hatları nasıl bulunmesidir. Dekart'ın birinci cüzde anlattığı gibi genel problemde bu hatlar herhangi bir mertebeden olabilir. Birinci cüzde bu sonuca kavuştuğundan sonra başlığı *De la nature des lignes courbes* olan ikinci cüzü başlayarak Dekart genel çizgilerin veya genel hatların nasıl yapıldığını nasıl sınıflara ayrıldığını sorunu ele alıyor.

Eğri çizgiler oluşu ne olduğu sorun nedir. Dekart anlatıyor. Eskilerin tanıdıkları gibi geometride ortaya çıkan çeşitli hatlar var, hem pergel ile cetvelle inşa edilebilen hatlar, hem konik kesit eğrileri, hem de daha zorla, belki başka araçlarla inşa edilen hatlar. Her halde Dekart'a göre aslında pergel veya cetvel ile başka ondan daha bileşik olan araçlar geometrikte temel fark değil, ama biz verdiği sebeplerini tekrar gözden geçirmek istemiyoruz. Dekart'ın bu konudaki görüşlerinin geometride esaslı olmasına rağmen, biz fikirlerini surarken Pappus'un problemini vurgulamak isteriz.

Biz *La géométrie*'yi okurken tarihi bir dönemin eşliğinde bulunuyoruz. Biz hem öncesine bakabiliriz, bu yazı o zamandaki bilgi temellerinde nasıl meydana geldi? hem de ilerisine bakabiliriz, yazı gelecek kuşakları nasıl etkiledi? Pappus'un problemini vurgularak biz öncesine bakarız. Dekart kendisi şöyle başlıyor.

Mais il faut ici plus particulièrement que je détermine & donne la façon de trouver la ligne cherchée qui sert en chaque cas, lorsqu'il n'y a que 3 ou 4 lignes droites données ; & on verra, par même moyen, que le premier genre des lignes courbes n'en contient aucunes autres que les trois sections coniques & le cercle.

Biz de bilmek istiyoruz, hangi o zamanda mevcut olan bilgiyle Dekart bulunduğu hatların konik kesit eğrileri olduğunu ispatlayabilmişti. Bu amaçla Dekart'ın anlatmasını incelemeye devam ediyoruz. Dekart (1) denklemini değil,

$$(4) \quad \overline{CB} \times \overline{CF} = \overline{CD} \times \overline{CH}$$

denklemini inceler. Yani α sabitesi 1 olsun ve CD ile CF doğru çizgileri birbiriyle değiştirilsin. Dört denklemdeki niceliğin x ile y nicelikleriyle nasıl ifade edilmesini hatırlıyoruz. Biz gene Dekart'ın kullandığını işareti kullanıyoruz.

$$(5) \quad \begin{array}{l} \overline{CB} \propto y, \\ \overline{CF} \propto \frac{ezy + dek + dex}{zz} \end{array} \quad \begin{array}{l} \overline{CD} \propto \frac{czy + bcx}{zz} \\ \overline{CH} \propto gzy + fgl - fgxzz. \end{array}$$

Elde edilen denklemi ilk olarak Dekart gibi yazıyorum.

$$(6') \quad yy \propto \frac{\left. \begin{array}{l} -dekzz \\ -dfglz \end{array} \right\} y \quad \left. \begin{array}{l} -dezzx \\ -cfgzx \\ +bcgzx \end{array} \right\} y \quad \left. \begin{array}{l} -bcfglx \\ -bcfgxx \end{array} \right\}}{ezzz - cgzz},$$

Bugünkü şekilde olarak bu denklem şöyle yazılıyor,

$$(6'') \quad y^2 = \frac{(-dekz^2 + cfglz)y + (-dezzx - cfgzx + bcgzx)y + bcfglx - bcfgx^2}{ez^3 - cgz^2}.$$

Dekart paydada negatif sayılar kullanmıyor. Dolayısıyla ez sayısı cg sayısından daha büyük değilse, her $+$ ile her $-$ işareti değiştirir. Tabii ez ile cg sayısı birbirine eşit olabilir, ama bu olanağı farketmiyor. Hiç olmazsa onu incelemez.

Dekart'ın her sayı positif olduğunu ısrar ettiğinden, dört farklı olan durumu incelemesi lazım. Beşinci şekilde C noktası ya DAG açısında olabilir, ya DAE açısında, ya EAR açısında, ya da RAG açısında. Duruma göre her işaret değiştirilmeli. Dekart'a göre her dört durumda y niceliği sıfır ise, o zaman çözüm yok. Fakat bence bu görüşün aksine bu durumda çözüm olabilir. C noktası EG doğru çizgisinde bulunur. Beşinci denklemi çözerek, x sayısını buluruz. Tabii beşinci denklemin dört denklemden ibaret olduğundan çözümünün olması kesin değil. Dekart y sıfır olmasının olanağını incelemiyor.

Basitleştirerek

$$\frac{cfglz - dekzz}{ez^2 - cgzz} = 2m,$$

$$\frac{dezz + cfgz - bcgz}{cz^2 - cgzz} = \frac{2n}{z}$$

yazıyor. Şu halde altıncı denklem şöyle yazılıyor,

$$yy \propto 2my - \frac{2n}{z}xy + \frac{bcfglx - bcfgxx}{ez^3 - cgzz}.$$

Bu ikinci mertebeden olan denklemi hem Dekart hem de biz hemen çözebiliriz.

$$y \propto m - \frac{nx}{z} + \sqrt{mm - \frac{2mnx}{z} + \frac{nnxx}{zz} + \frac{bcfglx - bcfgxx}{ez^3 - cgzz}}.$$

Formülü kısaltmak için, Dekart

$$-\frac{2mn}{z} + \frac{bcfgl}{ez^3 - cgzz} = o;$$

$$\frac{nn}{zz} - \frac{bcfg}{ez^3 - cgzz} = -\frac{p}{m}.$$

Tabii Dekart burada hiç farketmeden, m sıfır olmadığı kabul ediyor. Bu şekilde çözümüne basit şekli veriyor,

$$(7) \quad y \propto m - \frac{n}{z} + \sqrt{mm + ox - \frac{p}{m}xx}.$$

Bu formül elde ettiğinde Dekart onun genel olduğunu vurguluyor. Gerekse bazı $+$ veya $-$ işaretleri değiştirilmeleri lazım. Farkettiğimiz gibi bu iddia tamamen doğru değildir. Bazen paydalarda bulunan nicelikler sıfırdır. O zaman çözümünün farklı ifade edilmesi lazım olacaktı. Halbuki biz Dekart'ı takip ederek bu istisnalara aldırılmaz.

Altıncı şekile bakalım. Bu şekli Dekart'tan aldım. Ona bakarken dikkat etmemiz lazım. Mesela ILK açısı dik açı değildir. Biz sonradan nedeni vereceğim. Buna rağmen bana Dekart zaman zaman bu açı dik olduğunu sanır gibi geliyor.

Şekilde iki doğru çizgi önemlidir, ILM ile CLB doğru çizgiler. Beşinci denklemde BC aralığını verilmiştir. BC doğru çizgisinde bulunan L noktası Dekart'ın tarafından şöyle seçilmiş ki

$$(8) \quad \overline{LC} \propto \sqrt{mm + ox - \frac{p}{m}xx},$$

yani

$$\overline{BL} = m - \frac{n}{z}x.$$

Dekart bu sayının negatif olduğunun olanağını farketmez. En azında bu olanağa dikkatimizi çekmiyor. Sayı negatif ise, L noktası EG doğru çizgisinin yukarısında bulunur. Oysa n/z negatif ise, L noktasının KC aralığında bulunduğuna dikkat ediyor. K noktası şöyle seçilmişsin ki \overline{BK} uzunluğu m sayısına eşittir. KI aralığı AB aralığına eşit ve paraleldir. Tabii, Dekart bu aralığa ait bir cümle ekliyor,

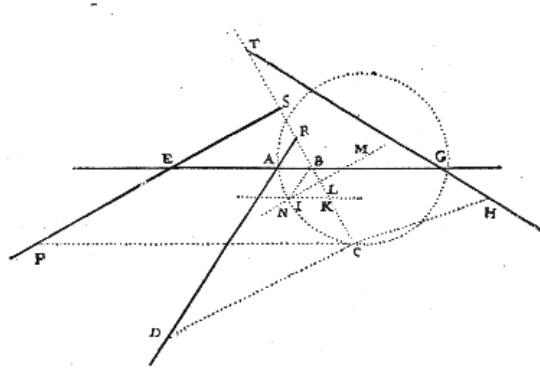
*Je l'aurais ajoutée en tirant cette ligne IK de l'autre côté, s'il y avait eu $-m$;
 Et je ne l'aurais point de tout tiré, si la quantité m eût été nulle.*

Herhalde bir nicelik negatif ise, Dekart'ın formüllerini nasıl değiştirdiğini biz şimdi anlıyoruz.

IK uzunluğu x sayısı olur ve KL uzunluğu nx/z dir. Dekart'a göre KL ile IL arasındaki oran da bilinir. O $n : a$ oranı olsun diye, a sayısını belirliyor. En azından a şöyle belirlenebilir. Halbuki Dekart hiç bir formül vermez. Başka b, c, d filan sayıları için de hiç bir formül vermiyor. Bildiğimiz gibi, gerek ise trigonometri kullanarak formülleri çıkarabiliriz.

Bu noktaya eriştiğimizde, biz Dekart'ın yaptığını iki açıdan göz önünde tutabiliriz. Biz hem yöntemi uyguladığında Dekart'ın cebirsel becerisini takdir edebiliriz hem de onaltıncı yüzyılında yine meydana çıkan Yunanlı matematiği Rönesans matematikçilerin nasıl kullandığını seyredebiliriz. Bence Dekart'ın metnini kendi okumanız en iyi olur. Fakat bunu tek başınız yapmanız lazım. Ben ise, sizi metnini elde almaya teşvik edebilirim. Belki ben sadece Dekart kendisinin Apollonyus'u aktarıp anlattığı iddiaları hiç yorumlamadan size sunersem, size kandırabilirim. Maalesef benim gibi iseniz, konik kesit eğrilerin kuramı yeterli iyi bilmediğinizden, ben hiç yorumlamazsam siz hiç anlamazsınız.

Şimdi Dekart'ın her iddiası tekrarlarım. Bazı iddialar açıktır; başkalar için Apollonyus'un ispatladığı teoremler lazımdır. Tefrik etmeden hepsini veririm. Sonradan ispatlarına döneceğiz. Durumu açıklamak için hemen anlatacağımız şeyler var. Birincisi, ABL açısının belirtlenmiştir ve C noktasına bağlıdır. İkincisi \overline{AI} uzunluğunun m sayısına eşit ve \overline{BL} uzunluğunun $m - \frac{n}{z}x$ sayısına eşit olmaları sayesinde, LK uzunluğu $\frac{n}{z}x$ sayısına eşittir. Dolayısıyla IL doğru çizgisi ne x sayısına ne de C noktasına bağlıdır. ABL açısına belki dik açı olmamasına rağmen, biz yedinci denklem sayesinde hattın hangi cins konik kesik eğrisi olduğuna hemen tanıyabiliriz. Dekart kendisi ne der?

VI. Şekil

m , o ile p/m üç sayıları sıfıra eşittir, C noktası IL doğru çizgisinde bulunur. Dolayısıyla problemi çözen hat bir doğru çizgidir. m sayısı sıfır ise, p/m sayısı anlamsız dersiniz, fakat işarete rağmen, Dekart p sayısı ayrıca tanımlamadan p/m sayısını doğrudan tanımlar. Devam etmemizden önce bir şey nlatayım. Dekart'ın cebirsel ifadelerinde belirli işaretler koymasına rağmen, dört başta verilmiş doğru çizginin durumu başka olmuş ise veya B noktasının bulunduğu yer başka ise, ifadelerdeki işaretler de başka olacaktı. Bulduğu denklemin neticeleri anlatarak, Dekart'ın sarahatle anlattığı gibi, $mm + ox - p/mxx$ karekökü cebirsel çekilebilirse, o zaman C noktası başka IL doğru çizgisinden farklı olabilen bir doğru çizgide bulunur. Mesela hem mm hem $\frac{p}{m}xx$ pozitif işaretle belirirse ve

$$pm = 4\frac{p}{m}mm$$

sayısı oo sayısına eşit ise,

$$mm + ox + \frac{p}{m}xx = (\alpha + \beta x)^2, \quad \alpha = m, \quad \beta = \frac{o}{m}$$

ve

$$y = \pm(\alpha + \beta x).$$

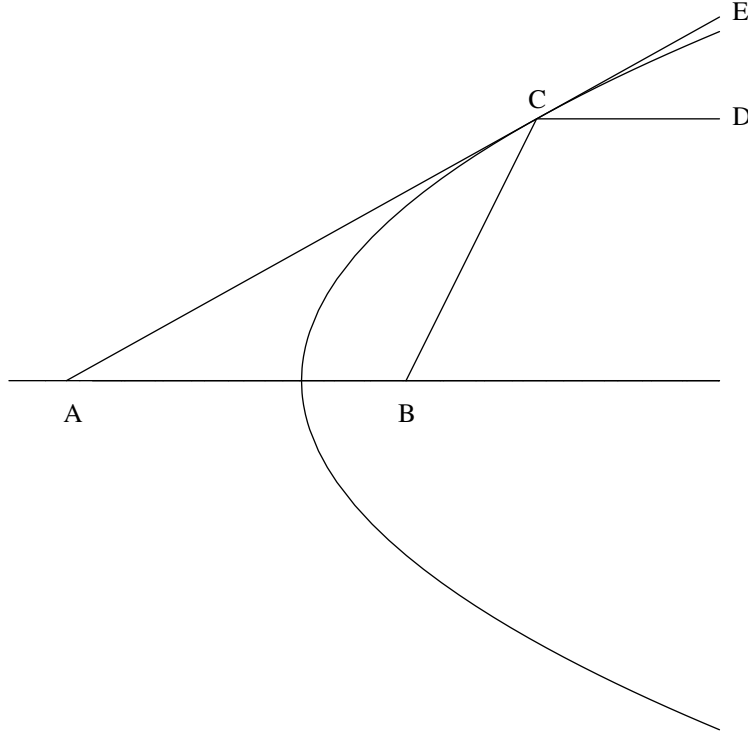
Bir yandan mm ile ox sayıları sıfır ise $y = \pm\beta x$. Öte yandan ox ile $\frac{p}{m}xx$ sayıları sıfır ise $y = \pm\beta$. $y = \pm(\alpha + \beta x)$ denklemi iki doğru çizgiyi belirler. Oluşan hat bozulmuş bir konik kesit eğrisidir. Dekart ise, bu başka doğru çizginin bulmasının kolay olduğunu diyor.

ce point C se trouverait en une autre ligne droite qui ne serait pas plus malaisée à trouver que IL.

Karakökü cebirsel çekilebilmezse, C noktası muhakkak bir konik kesit eğrisinde veya bir çemberde bulunuyor. Problemi çözen hat bu konik kesit eğrisidir. IL doğru çizgisi bir çapıdır. Dekart'a göre, LC doğru çizgi ise, ya IL karşılıklı bir çapıdır ya da IL karşılıklı çapa paraleldir. Fakat biz kullandığı kelimeler belki anlayamıyoruz. Dekart kendisi durum şöyle ifade ediyor

l'un des diamètres est en la ligne IL, & la ligne LC est l'une de celles qui s'appliquent par ordre à ce diamètre, ou au contraire LC est parallèle au diamètre auquel celle qui est en la ligne IL est appliquée par ordre.

Siz belki bu cümleyi anlamıyorsunuz. Fransızca okumamanızdan değil, ama kullanılan matematik kavramları tanımamanızdan, hiç olmazsa Dekart'ın kullandığı sözcükleri tanımamanızdan. Biz sonradan her gerek kavramı anlatacağız ama önceden Dekart'ın anlattığını aktarıyoruz.

VII. Şekil

Yedinci denklemde bulunan $\frac{p}{m}xx$ ifadesi sıfır ise, konik kesit eğrisi bir paraboldür. Öncedeki işaret positif ise, hiperbol dur, işaret negatif ise, elipstir. Bir istisnaî hal var. aam ile pzz sayıları (Dikkat! Dekart şöyle yazar, ama gerçekten aa ile $\frac{p}{m}zz$ sayılarını yazmalı.) eşit ise ve ILC açısı dik bir açı ise, o zaman hat elips değil, çemberdir. Dekart kendisinin ILC açısı veya ona eşit olan ILK açısının dik olmadığını tanıdığını hemen vurguluyorum. Sonradan yazdığına göre bana O bu açı gerekli dik olduğunu iddia eder gibi geliyor.

IK uzunluğunun x sayısına eşit olduğu, KL uzunluğunun nx/z sayısına eşit olduğu, ve IKL açısının verilmiş olduğundan, KL ile IL uzunlukları arasındaki oran belirtlenmiştir. $n : a$ olsun.

Hattın parabol olduğu hal en kolay haldir. Hat parabol ise, Dekart bulduğu parabolün temel niteliklerini verdiğiinden sonra, Apollonyus'un konik kesit eğrileri üstünde olan eserine başvurarak bilinmiş teoremleri kullanıp hattın hangi parabol olduğunu belirtiyor. Hat parabol olması hal için, ILK belki dik açı olmaması nedeni şimdi anlatabilirim. Sonradan hatırlatacağımız gibi IL doğru çizgisinin yönü parabol tarafından belirlenir. Meselenin verilmiş şartların arasında ABC açısı bulunduğundan, BC doğru çizgisinin yönü de verilmiştir. IL doğru çizgisi gerekli BC doğru çizgisine dik ise, IL yönü de verilmiş olur. Fakat x ile y koordinatlar seçerek, biz verilmiş dört doğru çizgisi, yani EG çizgisini seçmelidik. TH doğru çizgisini aldysak, BC doğru çizgisinin yerine HC doğru çizgisini elde ederiz. Başka seçmenin neticesi gine aynı parabol olur, ama yeni IL benzer doğru çizginin yönü başka olur. Bu çelişmeden ILK açısının muhakkak dik bir açı olmadığını sonuçlandırabiliriz.

Dekart anlattığını tekrarlayıp Apollonyus'un eserinde ne bulunduğu açıklamadan evvel, biz belki umuttuğumuz parabol hakkındaki temel tanımları hatırlayalım. Tabii Dekart'tan sonra gelişmiş olan yöntemler kullanacağız. Bildiğimiz gibi, koordinatlar u ili v iyi seçersek,

parabolun denklemi şöyle yazılır,

$$v^2 = \alpha u.$$

α sayısı bir sabitedir ve bu sabite parabolun tek bir sayı niteliğini belirliyor. Ona Latince “latus rectum” denir. Parabolun tanıdığımız bir ocağı var. Yani eksen $v = 0$ doğru çizgisidir. Her bu doğru çizgiye paralel olan doğru çizgi parabolun bir çapı denilir. $v = \beta$ bir çapı olsun. Bu çapın parabolla kesiştiği C noktası $(\beta^2/\alpha, \beta)$ noktasıdır. Yedinci şekilde görülen bu noktadan geçen parabolun teğetinin meyili

$$2v \frac{dv}{du} = \alpha$$

denklemi tarafından tanımlanır. Dolayısıyla bu noktada meyil $\alpha/2\beta$ sayısına eşittir. Teğetini tanımlayan denklem

$$(y - \beta) = \frac{\alpha}{2\beta} \left(x - \frac{\beta^2}{\alpha} \right)$$

denklemdir. Mesela $y = 0$ ise,

$$x = \frac{\beta^2}{\alpha} - 2 \frac{\beta^2}{\alpha} = -\frac{\beta^2}{\alpha}.$$

$(\alpha/4, 0)$ noktası, yani şekildeki B noktası, parabolun ocağıdır. Gerçekten

$$\beta^4 + \left(\frac{\beta^2}{\alpha} - \frac{\alpha}{4} \right)^2 = \left(\frac{\beta^2}{\alpha} + \frac{\alpha}{4} \right)^2$$

denklemi sayesinde yedinci şekilde ABC üçgeninde AB ile BC kenarları birbirine eşittir ve CAB ile BCA açıları da birbirine eşittir. Dolayısıyla bu iki açı ECD açısına da eşittir ve DC ışımının teğette veya parabolda yansıması CB ışımıdır. Bildiğimiz gibi her eksenine paralel olan ışımın yansıması parabolun ocağından geçer.

Parabol tanımlayarak biz dikgen olmayan koordinatlar kullanabiliriz. Mesela sekizinci şekilde (u, v) bir noktasının dikgen koordinatları ise, (s, t) dikgen olmayan koordinatları olabilir.

$$(9) \quad t^2 = \alpha s$$

denklemlerle bir parabol tanımlanır.

$$(10) \quad \begin{aligned} t &= \frac{v}{\sin \theta}, \\ s &= u - \frac{\cos \theta}{\sin \theta} v \end{aligned}$$

denklemleri şekilden açıktır. Dokuzuncu denklem şöyle

$$v^2 = \sin^2 \theta \alpha \left(u - \frac{\cos \theta}{\sin \theta} v \right)$$

veya

$$\left(v + \frac{\alpha}{2} \sin \theta \cos \theta \right)^2 = \theta \sin^2 \alpha \left(u + \frac{\alpha}{4} \cos^2 \theta \right)$$

eşdeğerdir.

$$\begin{aligned}v_1 &= v + \frac{\alpha}{2} \sin \theta \cos \theta, \\u_1 &= u + \frac{\alpha}{4} \cos^2 \theta \\ \alpha_1 &= \sin^2 \theta \alpha\end{aligned}$$

koysak, hattın denklemi

$$(11) \quad v_1^2 = \alpha_1 u_1$$

olur. (u_1, v_1) koordinatları dikgendir, fakat yeni merkez $(u_1, v_1) = 0$, eski koordinatlarla

$$\left(-\frac{1}{4} \cos^2 \theta \alpha, -\frac{1}{2} \sin \theta \cos \theta \alpha \right).$$

noktasıdır. Dolayısıyla “latus rectum” α değil, α_1 dir. $v = 0$ doğru çizgisi bir çapı olmasına rağmen, parabolün eksen bu çizgi değil,

$$v = -\frac{1}{2} \sin \theta \cos \theta \alpha$$

doğru çizgisidir.

Sonuçlar olarak, biz bildiğimiz gibi, koordinatların dikgen olmamalarına rağmen, dokuzuncu denklem bir parabol tanımlar. Çoktan beri bildiğimizi hatırlanmama rağmen, ben bizim bildiğimizi anlatmak istemem, Dekart’ın ne bilip anlattığını anlatmak isterim. Anlatma en kolay yöntem olarak, ilk önce belki unuttuğunuz matematiği size hatırlattığım sonra, Dekart ne yaptığını inceleyebileceğiz. Maalesef, fikirlerini Dekart’ın kuşağının saf gözlerle izlememiz mümkün değil. En iyi olarak, kendiniz onun yazılarını okumanız olur. Sizi bu girişime teşvik etmek için bu dersleri veriyorum.

Yedinci denklemden faydalanarak, Dekart çözümünün denklemini şöyle yazabilir,

$$(12) \quad w = \sqrt{mm + ox - \frac{p}{m}xx}.$$

Kullandığı iki x ile w koordinatları dikgen değil. Aldırmadığımız bir işaret bir tarafa koyarak w koordinatı LC uzunluğudur ve IL parabolün bir çapıdır. w koordinat uzunluklar ölçer. Halbuki IL doğru çizgisinde x uzunluklar ölçmez. IK uzunluğu x ise, IL uzunluğu $\frac{a}{z}x$. Dolayısıyla IL doğru çizgisinde uzunluklar $t = \frac{a}{z}x$ koordinatla ölçülür. Parabol için dokuzuncu denklem

$$w^2 = mm + \frac{oz}{a}t.$$

Koordinatları gine değiştirip,

$$s = t + \frac{a}{oz}mm$$

alırız ki

$$(13) \quad w^2 = \frac{oz}{a}s.$$

Anlatığım gibi, (s, w) koordinatlar dikgen değil. Dolayısıyla Dekart’ın ve onun peşinden giden Schooten’in yazmasına rağmen olağan olarak parabolün “latus rectum”u oz/a değil. Açıkça bence ikisi şöyle bir hata yaptıklarına inanmıyorum. Dekart kendisi küçük bir hata yapabilmişti, fakat Schooten dikkat edip Dekart’ın her hesap tekrarlamıştı. Belki kullandıkları koordinatların gerçekten dikgen olmadıklarından ikisi bilinçli değildiler. Bu çözeceğiz küçük bir muammadır.

Dekart parabolun “latus rectum”unun oz/a olduğunu yazdığından sonra şöyle yazıyor

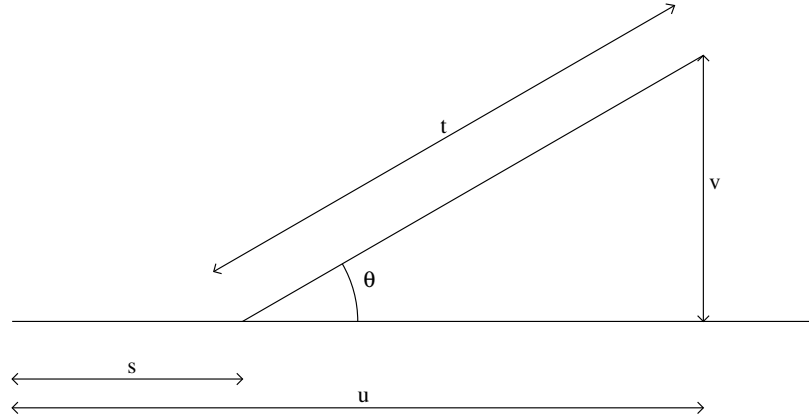
Et son diamètre est toujours en la ligne IL

Bir çapından değil onun çapından söz eder. Olağan olarak parabolun tek bir eksenini olmasına rağmen, çaplarının takımı sonsuz sayıdadır. O zaman Dekart ne demek ister? Gerçekten makalesinin İngilizce çevirmesinden birinde *diameter* değil *axis* yazılıyor. Herhalde *IL* doğru çizgi genel olarak parabolun eksenini değil parabolun bir çapıdır. Devam ederek, Dekart yazıyor

pour trouver le point N, qui en est le sommet, il faut faire IN égale à amm/oz.

N noktası parabol ile *IL* doğru çizgisinin kesiştiği noktasıdır. Dolayısıyla bu noktada $\overline{LC} = 0$ ve $mm + ox = 0$. Ama x sayısının *IL* doğru çizgisinde uzunluklar ölçmediğinden dolayı \overline{IN} uzunluğu mm/o değil $a/z \times mm/o$ dir. Dekart iddia ettiğini bu kadar doğrulayabiliriz. Halbuki genel olarak *IL* eksenini olmadığından N noktası parabolun zirvesi (yani *le sommet*) değildir. Hattın parabol olması halin incelenmesini biterek, Dekart N noktasının o sayısının öncesindeki işaret göre gerek I noktasının sağında veya solunda bulunur. Yani $LC \propto \sqrt{mm \pm ox}$.

Öncedeki sözleri yazdığım sonra, Apollonyus’un katkıları nihayet öğrendiğimde, benim evvelce bir şey kavramadığımı takdir ettim. Dekart benimden başka eksenin, zirvenin ile parametrenin veya latus rectum’unun tanımını kullanıyor. Yani Dekart Apollonyus yazılarında meydana konan tanımları kullanıyor. Bu o kadar önemli olup Apollonyus’dan Dekart’a geçişin doğru ve çatlaksız olduğunu gösteren tanımları Apollonyus’un katkılarını ele almamızdan evvel Dekart’ın Pappus’un problemine ait her iddiasını vermeyi vadetmeme rağmen, en azından parabol için Apollonyus’un genel kavramları ile yöntemlerini sunarım. Göreceğiniz gibi, anlattığının ve çağdaş tanımların tam tersine, Apollonyus’un işleminde parabolun tek bir zirvesi değil, konik kesit eğrisinin onu tanımlayan koniyle ilişkisine göre başka bir zirvesi ve bu sebepten başka bir parametresi var. Tanımlayan koniye göre her çapının parabolle kesiştiği nokta zirvesi olabilir. Mesela, gerek koni vermemesine rağmen, Apollonyus’un tanımına göre Dekart’ın verdiği *IL* çapının parabolle kesiştiği N noktası zirvesi olabilir. Fakat *IL* ile *LC* doğru çizgilerinin birbirine dik olmadığını gene vurguluyorum.

VIII. Şekil

Apollonyus M. E. 262 yılı çevresinde doğup Arkimedes’den yaklaşık yirmi beş yıl daha genç olmuştu. En ünlü yazıları olan konik kesit eğrileri üzerinde sekiz kitap yazmıştı Eutokyus (M. S. 500 yılı) ilk dört kitapların bir tabını hazırlayıp tefsir de etmişti. Matematik üzerindeki ve Heath’ın yazdığı bir kitaba göre, M. S. dokuzuncu yüzyılda başka işler arasında Rum İmparator VI. Leo Konstantinya Üniversitesini şehirde yeni kurup matematik bilimin eski kuvvetini yerine getirmişti. Leo’nun sayesinde özellikle Eudokyus’un tabını o zaman taklit edilmişti.

Sonradan sırasında bu metinler taklit edilerek artık mevcut olan el yazmaları hazırlanmışlardı. Heath'ın yazmasının tam tersine olarak, Encyclopedia Britannica'da Leo'dan başka görü bulunuyor. Bu görüşe göre Leo budala bir hükümdar olmuştu. Ünlü fakat bazen abartan veya yanlış çıkan tarihçi Gibbon'a göre, *bilge* veya *filozof* takma adların Leo'ya takılmıştı zira

He was less ignorant than the greater part of his contemporaries in church and state, that his education had been directed by the learned Photius, and that several books of profane and ecclesiastical science were composed by the pen, or in the name, of the imperial philosopher.

Bu kaynaklardan hangisinin daha güvenilir olduğunu kendiniz karar verebilirsiniz.

Herhalde yalnız ilk dört kitaplar Rumca olan mevcuttur. Sekizinci kitap tam kaybedilmiş, fakat diğer üçü Arapça olarak mevcuttur. İlk dört kitabın Latince çevirmesi ilk olarak, 1537'de³ Venedik'te basılmıştır. Ondan sonra ilk önemli Latince bası olarak, 1566 yılında basılmıştır. Dekart belki bu basıyı kullandı. Elbette O Rumcadan Latince daha iyi okuyabiliyormuş. Diğer üç kitabın Arapçadan yalnız 1661 yılında çevrildiğinden, onları hiç okuyamazdı.

Bildiğiniz gibi Dekart 1596 yılında doğmuştu. Apollonyus okulda okumayacaktı. 1630 yılında o kadar genç olmayan Dekart matematik öğrencisi olarak Leyden Üniversitesi tarafından kabul edilmişti. 1624 yılından beri şark dillerden sorumlu ama 1629 yılından beri matematik de sorumlu olan Yakobus Golyus profesör unvanı sahibiymiş. Özellikle konik kesit eğrilerinin bir uzmanıydı. 1631 yılının sonunda Dekart dahil bazı meslektaşlarına Pappus'un problemini göndermişti. Anlaşılan bu zamandan evvel Dekart'ın en azından Apollonyus'un birinci kitabını biliyormuş zira altı hafta sonra Apollonyus'un yazılarında bulunan teoremler kullanarak problemi çözmüştü.

Dekart aktardığımız iddialarından sonra ispat vermiyor. O bu bentleri okucuyu sadece Apollonyus yazılarına gönderiyor.

Au moyen de quoi il est aisé de trouver cette parabole par le 1re problème du 1re livre d'Apollonius.

Zeuthen Dekart'ı eleştirerek bu göndermeye ait görüşünü ifade eder.

Was nun Descartes' eigene fernere Bestimmung desselben geometrischen Ortes betrifft, so begnügt er sich damit ein Paar konjugierter Durchmesser und die Form zu finden, welche die Gleichung durch Beziehung auf diese annimmt. Dadurch ist die Kurve allerdings bestimmt, aber nur weil man dann auch weiß, daß die Gleichung der Kurve dieselbe Form durch Beziehung auf ein Paar rechtwinkliger Axen, die sich dann auch bestimmen lassen, behält. Für diese letztere Bestimmung, welche, wie aus der elementaren analytischen Geometrie bekannt ist, den schwierigsten Teil der Bestimmung eines durch die allgemeine Gleichung zweiten Grades gegebenen Kegelschnittes ausmacht, giebt Descartes in seiner Geometrie keine Anleitung, sondern er bezieht sich ganz einfach auf Apollonius. Dazu ist er selbstverständlich vollkommen berechtigt, aber seine herabsetzenden Bemerkungen über die Geometrie der Alten werden dadurch noch unbilliger.

Zeuthen'in elestirmesi yalnız hattın parabol olması hala değil hem elips hem hiperbol olmasının hala aittir. Parabol olduğunda eleştirmesinin anlamı anlatmak daha kolaydır. Aynı zamanda Dekart'ın atladığı açıklama ile hesaplar diğer hallar kadar ciddi değil. Yani parabolü belirtmek için, çağdaş anlamda, eksenin bulunması lazım. Hesabımıza göre, Dekart'ın verdiği onikinci

³Fetihden önce!

veya onüçüncü denklemden başlarken biz anlatığım yöntemle çok çabalamadan onbirinci denkleme erişebiliriz.

2. Apollonyus. Apollonyus kendi yazılarının okunması zordur. Hele Rumca yazıldığından, ve ondan sonra önce Arapça ile Latince çevrildiğinden, ama aynı zamanda iddialar ile kanıtlar sunduğu tarzının bizimki olmadığından, metinlerinin zor anlaşılır. Gerçi hem Almanca ile hem İngilizce çevrilmesi var, ama bunlar bizim kütphanemizde mevcut olmadığından, ben Apollonyus geliştirdiği teoriyi sadece Heath'in *Apollonius of Perga* adlı güzel kitabında sunduğu şekilde veririm. Giriş olarak onun yaklaşımı faydalı olabilir.

Eski Rumca belki okuyabilirsiniz veya okumayı öğrenmek istediğiniz halde, Apollonyus'un yazmasından size bir örnek göstermek için bu sayıların tam sonunda Heath'in kitabında verdiği metin ve kendisinin kelime kelimesine tercüme ettiği çevirmesinden üç sayısını sunarım.

Apollonyus'un verdiği teoremler anlatarak, Heath aynı zamanda tarihi oluşu nakleder. Biz bu anda eski tarihi değil, Rönesans döneminde yeni matematiğin eski matematikten nasıl doğduğunu gösterdiği bir olay incelemek isteriz. Dolayısıyla Apollonyus kendisinin keşfettiğini öncellerden aldığından ayırma istekte bulunmuyoruz. Biz sadece Dekart'ın Apollonyus'un o zaman elde mevcut olan metinlerden ne alabildiğini daha iyi anlamak isteriz. Kimin hangi dönemde hangi teorem ispatladığı bilmamız maksadımıza lazım değil.

Yine de Apollonyus'un yazılarında bulunan teoremler vermemizden evvel, öncellerini kısa hatırlatırız. Heath'e göre dört önemli ad var. İmlasını tekrarlıyorum, ama adlarını kendiniz Türkçe yazmak istediğiniz halde onları Rumca da veriyorum): Menaechmus (M. E. 340 yılın çevresi—Μέναιχος); Aristaeus (M. E. 320—Ἀριστᾶϊος); Euclid (Öklid, M. E. 290—Εὐκλείδης); Archimedes (M. E. 250—Ἀρχιμήδης). Apollonyus (Ἀπολλώνιος M. E. 230 yılın çevresinde yaşadığından dolayı tam gelişme bir yüzyıl içinde tamamlanmıştı.

IX. Şekil

Heath'in naklettiğini kısa hatırladığımızda, eski matematik hakkında tarihin bazen olaylardan yüzyıllardan sonra yazılmış ve sayısı çok az olan kaynaklar kullanarak yaratılmasını unutmamamalıyız. Kaynaklara göre hacimi verilmiş bir küpün haciminin iki mislisi olan bir küpün geometrik inşa yapısının iki verilmiş sayının oranları aynı iki orta orantılıının inşa yapısının bir neticesi olduğunu Hippokrat⁴ keşfetmişti. Yani iki sayı a ve b iseler, iki

$$(14) \quad \frac{a}{x} = \frac{x}{y} = \frac{y}{b}$$

denklemleri çözen sayı aranır. Şu halde

$$\left(\frac{x}{y}\right)^3 = \frac{a}{b}.$$

Özellikle

$$\frac{a}{b} = 2$$

⁴M. E. 430, dolayısıyla Apollonyusdan iki yüzyıl evvel.

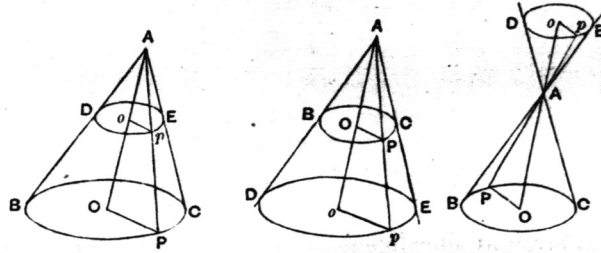
olarak, bir küpün hacimi ikileyen küpü bu şekilde bulunur.

Onüçüncü denklemler üç

$$(15) \quad x^2 = ay, \quad y^2 = bx, \quad xy = ab$$

denklemden her hangi ikisiye eşdeğerdir. Fakat eski Yunanlı matematikçi isek, biz bu denklemlerin somut bir çözüm bulmak isteriz. O zaman geometrik çözümden başka muhakkak genel çözümün bulunmaz gibi geliyor bana. Geometrik çözüm kesinlik ve açıklıkla ifade edilmiş talimatlara uyarak aranan noktalar veya hatlar inşa edebilmemizdir. Mesela cetvel tahtasıyla bir doğru çizgi veya pergelle bir çember her çocuk inşa edebilir. Uzamda bir verilmiş noktadan geçen veya başka niteliklerle düzlem de inşa edebiliriz. Ya da verilmiş zirveyle verilmiş çemberden geçen koni en azında havada nasıl çizilmesi biliyoruz. Halbuki ondördüncü denklemlerden birinin tanımladığı hattının nasıl çizilmesi bilmiyoruz.

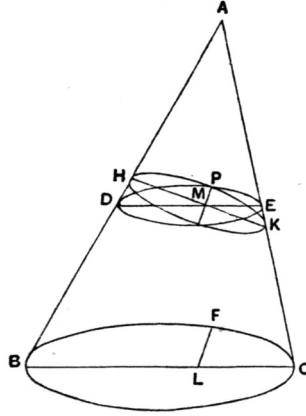
Verdiğimiz basit cebirsel şekilde denklemler verilmemişti belki kullanmamıştı ama anlarsam Manaechmus'un keşifi denklemlerin tanımladıkları hatlarını bir koniyle bir düzlemin kesişmesi elde edilmesiymişti. Ben Menaechmus'dan Apollonyus'a kadar gelişmeleri burada anlatmak istemediğim halde, bir önemli değişim vurgulamak isterim. Dokuzuncu şekilde üç koni ile üç konik kesit eğrileri gösteriliyor. Koniler dik konilerdir, yani konilerden birini inşa etmek için, inşaatına gerek olup bir düzlemde bulunan çemberin merkezinden geçip düzleme dik olan bir doğru çizgi çizilsin. Koninin zirvesi bu doğru çizgide bulunur. Şu halde zirveden ve çemberin merkezinden geçen her hangi bir düzlem çemberin bir çapından geçer ve koninin kesişerek zirvede bir açı tanımlar. Şekilde gösterilmiş gibi su açı dar, dik veya geniş olabilir. Bu açı seçilmiş düzleme bağlı değil. Koninin içerdiği ve açığı tanımlayan doğru çizgiler onun yapıcı çizgilerdir, mesela seçilmiş düzlem iki yapıcı çizgiler içer. Herhalde bir yapıcı doğru çizgiye dik olan bir düzlemle koniyi kestirirsek, konik kesit eğrisi elde ederiz. Menaechmus bu sözleri kullanmamıştı ama açığı göre elde edilen konik kesit eğrisi parabol, elips, veya hiperbol olur. Açı dar ise, elipstir; dik ise parabol; ve geniş ise hiperbol.

X. Şekil

Bu o zaman kullanılan tanım çağdaş tanımdan daha dardır zira bugünkü kavrama göre biz koniyi herhangi bir düzlemle kestirirsek, konik kesit eğrisi elde alırız. Halbuki ilk başta düzlem koninin bir yapıcı doğru çizgisine dik olmalıydı. Oysa Apollonyus şimdi kullandığımız tanımları kullanırdı. Bu daha geniş kavram Apollonyus kendisi keşfetmemişti. Mesela, Arkimedes'in yazılarında daha geniş tanımın izleri var. Öklid'in adını tanıyoruz, ama ondan önce doğmuş olan Aristeyus'un adı Öklid'in adısına kadar ünlü değil. İkisinden her biri konik kesit eğrileri üzerinde ama artık mevcut olmayan bir kitab yazmıştı. Öklid Aristeyus tarafından etkilenmişti ve Apollonyus ikisi tarafından etkilenmiş. Tabii Apollonyus kendisi yeni teoremler keşfetmişti. Halbuki bizi şimdi ilgilendiren soru karşılıklı etkileri değil. Biz Dekart ile başkalarının Apollonyus'un yazılarında ne bulup kullandığını öğrenmek isteriz.

Onun genel kavramını verdik. Heath'in açıklamalarını kullanarak, Apollonyus kavramdan çıkardığı sonuçları anlatmak isteriz. Onuncu şekilde bir koni çizilir. Zirvesi A noktasıdır. Tabanı olan çember BCP çemberidir. Çemberin merkezi olan O noktası ile zirvesinden geçen doğru çizgi koninin eksenidir. Menaechmus ile Apollonyus'un tanımları arasında önemli fark olarak, akseni çemberin tanımladığı düzleme dik değil. Başka bir fark da var. Halbuki bu fark açıklamamız için çok önemli değil. Koniyi inşa ederken, biz zirvesinden geçen bir doğru çizgi çevirerek bir düzey çizeriz. Bu doğru çizgilerden her birisi başka bir çemberde bulunan bir noktadan geçer. İlk başta, doğru çizgi bir doğru çizginin yarısıdı ki çizilmiş düzey alışılmış anlamda bir koniydi. Ama Apollonyus kitapta doğru çizgi tam doğru çizgidir ki elde edilen koni gerçekten bir çifte konidir. Olağan olarak şekillerde bu çifte koninin yarısı gösterilir.

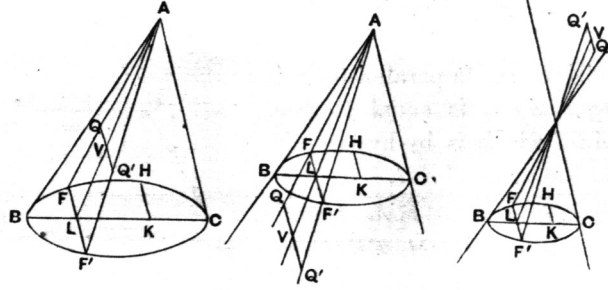
XI. Şekil

Apollonyus kullandığı tanım ilk tanımla arasında en önemli fark koniyi kestiren düzlemin durumudur. Menaechmus'us tanımında kesen düzlem bir yarıcı doğru çizgiye dik olduğu halde Apollonyus'un tanımında düzlemin durumu keyfi olabilir. O zaman zirvesindeki açı koniyi kesen düzleme dik olan bir düzlemde tanımlanabilir. Mesela on ile onbirinci şekillerde koniyi kesen düzlem gösterilmez, fakat ona dik olan zirvesiden geçen düzlem ABC düzlemidir. Bu düzlemin taban düzlemine hem dik olup hem koninin tabanı olan çemberin merkezinden geçtiğinden dolayı iki düzlemin kesiştiği doğru çizgi çemberin bir çapıdır.

Onikinci şekilde de koniyi kesen düzlem açık görünmüyor. Fakat eklemiş ABC düzlemi ve ona dik olan AFF' düzlemi çizilir. Apollonyus V noktası QQ' aralığı ikiye böldüğünü kanıtlar. Elbette kanıt oldukça kolay. V , Q , ile Q' noktaların temel olan ortak nitelikleri nedir. İlk olarak Q konide bulunan keyfi noktadır. Q verilmişse V noktası Q noktasından geçip FF' doğru çizgiye paralel olan doğru çizginin eklemiş düzlemle kesiştiği nokta olmak üzere tanımlanır. O zaman Q' noktası VQ doğru çizginin kestiği ikinci noktadır.

Koniye kesip konik kesit eğrisini tanımlayan düzlem eklemiş ABC düzleme dik olan herhangi bir zirvesinden geçmiyen düzlem olabilir, mesela onüçüncü şekilde görülen $PDME$ düzlemi gibi. Konik kesit eğrisi DPE hattıdır. Demin anlattığımız iddiaya göre bu şekilde çizilen QQ' aralığının orta noktası V noktasıdır. Bundan önemli bir sonuç elde alarız. Şekilde M çemberin çapında bulunan bir noktadır. DE doğru çizgi ona diktir ve QQ' doğru çizgi DE doğru çizgiye paralel ve koninin bir kiriştir. V noktasını şöyle değiştirerek ki PM doğru çizgisinde kalır biz çeşitli kirişler elde ederiz ama onların hepsinin orta noktası PM doğru çizgide bulunur. Bu nedenle PM doğru çizgisi hem koninin hem de konik kesit eğrisinin bir çapı adlanır.

Dekart çap adını bu anlamda kullanır. Genel olarak çap ikiye böldüğü kirişlere dik değil. Eklenmiş olan düzlem koninin tabanını içeren düzleme dik ise, o zaman çapı ikiye böldüğü kirişlere diktir. Mesela eklenmiş olan düzlem koninin eksenini tabanı içeren düzleme dik ise.

XII. Şekil

M noktası koniyi tanımlayan düzlem bulunur, ama onuncu şekilde gördüğümüz gibi koni tek bir düzlem tarafından tanımlanmaz. Şekilde iki çember görünüyor. İki çemberi içeren iki düzlem paraleldir ve koniyi çizip tanımlamak için çemberlerden her birisini kullanabiliriz. Dolayısıyla M noktası koniden çıkıncaya kadar, verilmiş PM doğru çizgi boyunca değiştirebiliriz. Konik kesit eğrisi hiperbol veya parabol ise M noktası koniyi çıkmıyor, fakat elips ise çıkabilir. Her üç halde konik kesit eğrisinde bulunan Q noktasına iki sayıbağlıdır. Birisi *ordinat* adlanan QV uzunluğudur. İkisi *absis* veya *fasla* adlanan PV uzunluğu.

Ben Apollonyus bu iddiaları nasıl ispatladığını anlatmadım. Fakat şekillerden ispatları oldukça açıktır. Tabii kitabında ilerleyerek ispatlar gittikçe daha zorlu olur. Biz bu dizide daha basit olan ilk teoremleri inceleyeceğiz.

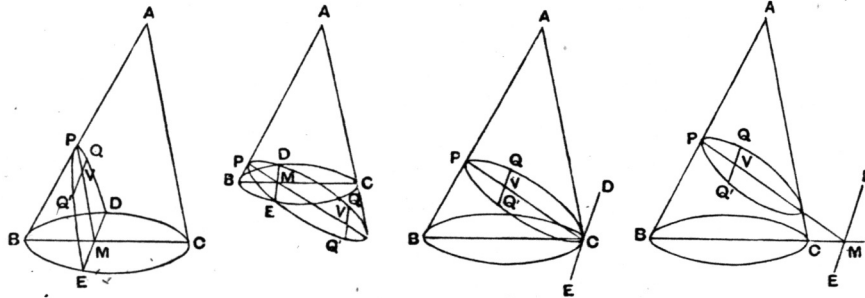
Öndördüncü şekile bakalım. Ekleme düzlemin koniyle kesiştiği hat bir açı tanımlayan iki doğru çizgiden ibarettir. Şekilde bu iki doğru çizgi AB ile AC doğru çizgidir. Özel durum olarak konik kesit eğrisinin çapı bu iki doğru çizgilerden birisine paralel olsun. Şekilde öyledir. Çapı PM doğru çizgisidir. P noktası koni ile konik kesit eğrisi tarafından tamamen belirtilmiştir. PL aralığı koniyi kesip eğriyi tanımlayan düzlemde bulup ekleme düzleme dik olsun. Uzunluğu

$$PL : PA = BC^2 : BA : AC$$

şartı tarafından belirtilsin. Şu halde her konik kesit eğrisinde bulunan Q noktası için

$$(16) \quad QV^2 = PL \times PV.$$

Elbette Apollonyus denklemi cebirsel ifade etmiyecekti. Siz bu denklemin bir parabolün denklemi olduğu hemen tanıyacaksınız. Dolayısıyla eğrinin bir parabol olduğu kabul ettiğimiz şartın sonucudur.

XIII. Şekil

Onbeşinci denklemi ispatladığımız sonra Pappus'un problemini çözen hattın bir parabol olduğunda Dekart'ın Apollonyus'dan niye ihtiyacının olduğunu anlatacağız. Öndördüncü şekili yorumlayalım. Anlattığımız gibi ABC düzlem eklenmiş olan düzlemdir. BC çizgisi koninin tabanının bir çapıdır. V noktasından geçen ve BC doğru çizgisine paralel olan HK doğru çizgisi çizilsin. QV doğru çizgisinin DE doğru çizgisine paralel olduğundan dolayı HQK düzlemi koninin tabanına paralel olur. Apollonyus'un evvelden kanıtladığı ve biz de kolay kanıtladığımız gibi, şu halde HQK düzlemi koniyle bir çemberde kesişir. QV doğru çizgisinin HK doğru çizgisine dik olduğundan dolayı, Öklid'in Öğeler'de ispatladığı ve her okuyucu kuşkusuz bildiği gibi

$$HV \times VK = QV^2.$$

Eklenmiş düzlemde inceleyip şekilde aynı olan üçgenler kullanarak, biz iki denklem ispatlayabiliriz.

$$\begin{aligned} HV : PV &= BC : AC, \\ VK : PA &= BC : BA. \end{aligned}$$

Dolayısıyla

$$HV \times VK : PV \times PA = BC^2 : BA \times AC$$

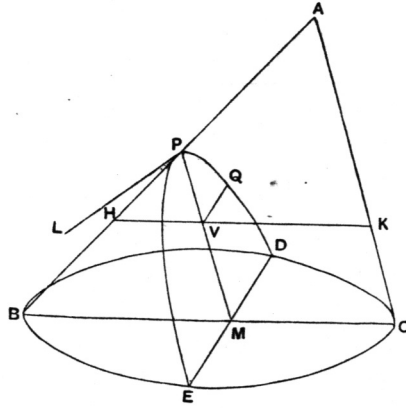
ve PL tanımı sayesinde

$$QV^2 : PV \times PA = PL : PA = PL \times PV : PV \times PA.$$

Nihayet

$$QV^2 = PL \times PV$$

denklemini elde ederiz.

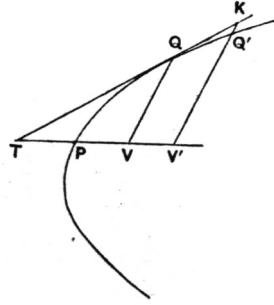
XIV. Şekil

Netice başka şekilde ifade edilebilir. Kenarı QV olan kare yüksekliği PV olup PL aralığı üzere koyulan bir dikdörtgene eşdeğerdir. Yaklaşık *yaklaşmak* veya *varmak* diyen Rumca παράβᾶλλω fiilden çıkmış olan “parabol” sözü bu durumu ifade eder. Eskiden aynı durumu, yani kenarı QV olan karenin PL aralığında PV yüksekliğiyle kesilen dikdörtgene eşit olduğunu ifade edilen *kat'ı mükâfi* sözü kullanılır. Arapça sözünü bırakıp Fransızcadan alınmış olan Rumca sözünü kullanarak ilerletilir.

Dekart'ın “La géométrie”sine döneceğimizde hiperbol ile elips için onbeşinci denkleme benzer denklemler bulacağız. Fakat Dekart'a dönmemizden evvel, Apollonyus ispatladığı

parabolun basit niteliklerini inceleyeyim. Birkaç teoremi ispatlıyor. Birinci olarak, konik kesit eğrisinde bulunan noktadan geçen teğeti bulur. Onbeşinci şekilde gibi, bu nokta Q noktası olsun. Eğrinin çapı $TPVV'$ doğru çizgisi olsun. Q noktasına ait ordinat QV aralıktır. T noktası şöyle seçilsin ki TP ile PV aralıklar birbirine eşittir. *Şu halde TQ doğru çizgisi Q noktasından geçen teğettir.*

Bu teorem elde edilmiş olarak Apollonyus genel olarak parabolun çapı ortaya koyar. Onaltıncı şekilde gibi EF tanımladığı çapıya paralel olan her hangi bir doğru çizgi olsun. Konik kesit eğrisini Q noktasında kessin. RR' kirişi eğrisinde bulunan Q noktasından geçen teğete paralel olsun. O zaman EF doğru çizgisi kirişi ikiye böler. Bu nitelikten dolayı her ilk tanımladığı çapıya paralel olan doğru çizgi eğrinin çapı adlanır. Devam edip Apollonyus her hangi bir çapıya ait absis ile ordinat meydana koyar ve PL yerine yeni bir parametre kullanılırsa bu yeni iki sayılar onbesinci denkleme benzer bir denklem doğru kalır. Şöyle, bildiğimiz gibi, tek bir parabol farklı denklemler tarafından tanımlanabildiğini gene takdir ederiz.

XV. Şekil

Parabol'un düzlemdeki denkleminde üç şey var. İlk olarak genel anlamda çapı, ikinci olarak kirişin çapını kestiği açı, üçüncü parametre. Bu üç öğeden birisi yoksa parabol tanımlanmaz. Ama bazı sorunlar var. Bu üç şey keyfi mi? Tabii çapı olarak seçilmiş doğru çizgiyi keyfi belirtebiliriz, ama parametreyi veya açığı değiştirerek parabolu değiştirebiliriz. Aynı zamanda parabolu değiştirmeden parametre ile açı değiştirebiliriz. Apollonyus her gerek teorem ispatlar. Parametre ile açı keyfidir. Parametre iyi seçildiyse açı bir dik açı olur. O zaman çap adladığımız parabolun eksini olur. Dekart Apollonyus'un kitabında bulunduğu teoriyi küçümsemesine rağmen bu teoriyi kullanmadan Pappus'un problemini hiç çözemez!

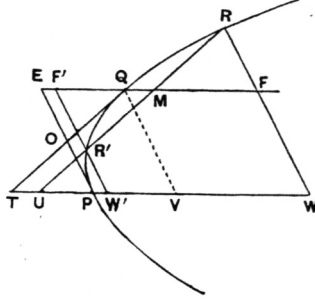
Dört doğru çizgi hattının çözümünün hiperbol veya elips olması hale dönmemizden evvel bu iki konik kesit eğrisinin Apollonyus'un sunduğu temel teorisini hatırlatayım. İlk önce hiperbol için ve ondan sonra elips için Apollonyus'un çıkardığı denklemleri vereyim. On yedinci şekilde gibi koni kesit eğrisini tanımlayan düzlem CA doğru çizgisinin uzatımını P' noktasında kessin. Konik kesit eğrisini tanımlayan PDE düzlemine dik olup P noktasından geçen PL aralığının uzunluğu için

$$PL : PP' = BF \times FC : AF^2$$

denklemini doğru olsun. AF doğru çizgisi PM doğru çizgisine paraleldir ve tabanın BC çapısıyla F noktasında kesişir. VR doğru çizgisine PL doğru çizgisine paralel olarak çizilsin ve $P'L$ ile VR aralıklarının uzatımları R noktasında kesişirse,

$$(17) \quad QV^2 = PV \times VR.$$

Gene QV konik kesit eğrisinde bulunan bir noktanın ordinatıve absisi PV aralığıdır.

XVI. Şekil

Gördüğümüz gibi kenarları PV ile RV olan dikdörtgenin alanı kenarı PV ile VR olan dikdörtgenin alanından daha küçüktür. Fark alanının kenarı QV karenin alanıyla orantılı olduğu LR dikdörtgene eşdeğerdir. Bu iddiayı çağdaş bir şekilde ifade edersek,

$$y^2 = px + \frac{p}{d}x^2$$

denklemi elde ederiz. Denklemde $y = QV$, $x = PV$, $p = PL$ ve $d = PP'$. Tabii bu hiperbolun bildiğimiz denklemidir, ama eksenlerin birbirine dik olmayan koordinatlar kullanılıyor. Yani şekilde QV ile PV doğru çizgilerinin birbirine dik görünmesine rağmen olağan olarak birbirine dik değil. Herhalde eğri hiperbol ise, kenarı ordinat olan karenin alanı bir kenarı absis olup diğer kenarı PL parametresine eşit olan dikdörtgenin alanından daha büyüktür. Anlaşılan hiperbol sözü *aşmak* diyen ὑπερβάλλω Rumca fiilden çıkar. Evvelden Arapça aynı anlamı ifade eden *kat'ı zaid* sözü kullanılmıştı.

Onaltıncı denklemi kanıtlayalım. Evvelce gibi BC aralığına paralel olan HK aralığı çizilsin. Şu halde

$$QV^2 = HV \times VK.$$

Şekilde aynı olan üçgenler teorisini kullanarak

$$HV : PV = BF : AF,$$

$$VK : P'V = FC : AF$$

denklemi elde ederiz. Dolayısıyla

$$HV \times VK : PV \times P'V = BF \times FC : AF^2$$

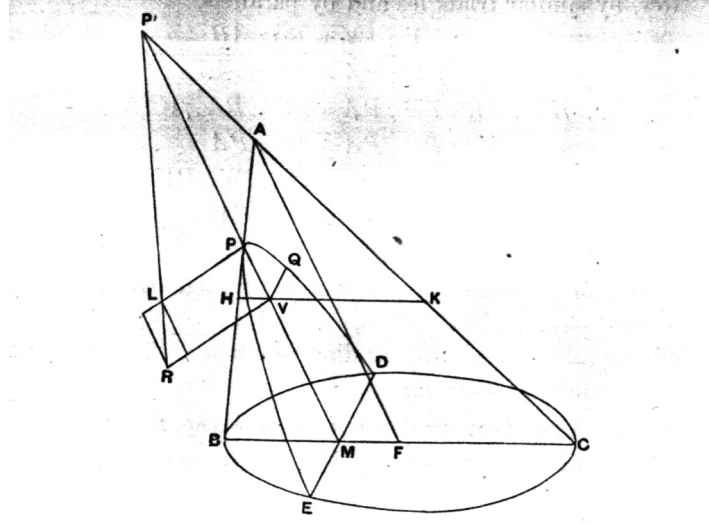
ve

$$\begin{aligned} QV^2 : PV \times P'V &= PL : PP' \\ &= VR : P'V \\ &= PV \times VR : PV \times P'V. \end{aligned}$$

Nihayet

$$QV^2 = PV \times VR$$

sonucu çıkarız. PL uzunluğu eğrinin *latus rectum*'u veya *parametre*'si adlanır.

XVII. Şekil

Şimdi onsekizinci şekili kullanarak elips de inceleyelim. Tabii iddia ile ispatı hiperbola ait iddia ile ispata benzer olur. Şekilde gibi eğri elips ise e griyi tanımlayan düzlem ile AC doğru çizgisinin kesiştiği P' noktası di ger A noktasında başlayan C noktasından geçen yarı doğru çizgide bulunur. O zaman koniyi tanımlayan çember değiştirerek tabanı şöyle seçebiliriz ki P' A ile C noktasının arasında bulunur. Şekilde gibi PP' doğru çizginin tabanı içeren düzlemle kesiştiği nokta M nokta olsun. F noktası BC doğru çizgisinde bulunur ve AF doğru çizgisi PM doğru çizgisine paraleldir. PL aralığı gene PM doğru çizgi diktir ve konik kesit eğrisini tanımlayan düzlemde bulunur. Uzunluğu

$$PL : PP' = BF \times FC : AF^2$$

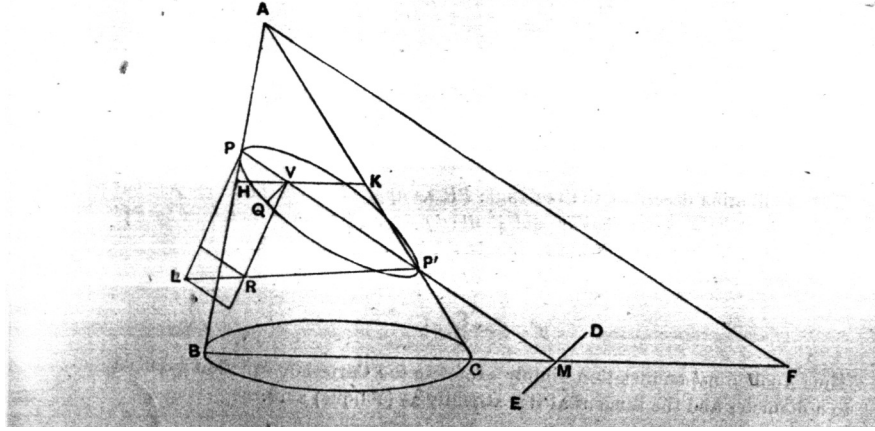
denklemlerle belirtilir. P' ile L birleştirilsin ve PL doğru çizgisine paralel olup $P'L$ doğru çizgisiyle R noktasında kesişen VR doğru çizgisi çizilsin. Şu halde

$$(18) \quad QV^2 = PV \times VR.$$

Şekil ile onyedinci denlemden gördüğümüz gibi, eğri elips ise, kenarı QV ordinatı olan karenin alanı kenarları PL parametresi ile PV absisi olan dikdörtgenin alanından daha küçüktür. Fark kenarı PV ordinatıya orantılı olan bir karenin alanına eşittir. Hiperbol için gibi $y = QV$, $x = PV$, $p = PL$ ve $PP' = d$ ise

$$y^2 = px - \frac{p}{d}x^2$$

denklemleri doğrudur. Rumca karenin alanının daha küçük olduğu *varmamak* diyen $\epsilon\lambda\lambda\epsilon\iota\omega$ fil'den çıkma sözüyle ifade edilir, Eskiden aynı kavramı Arapça *kat'ı nakıs* sözüyle ifade ettiniz.

XVIII. Şekil

Onyedinci denklemin kanıtı onaltıncı denklemin kanıtı aynıdır. Onu çabuk anlatabiliriz. Şekilde V noktasından geçip BC doğru çizgisine paralel olan HK doğru çizgisi çizilir. Evvelden gibi

$$QV^2 = HV \times VK.$$

Şekilde aynı olan üçgenler gene kullanarak benzer denklemleri elde ederiz.

$$HV : PV = BF : AF,$$

$$VK : P'V = FC : AF,$$

$$HV \times VK : PV \times P'V = BF \times FC : AF^2,$$

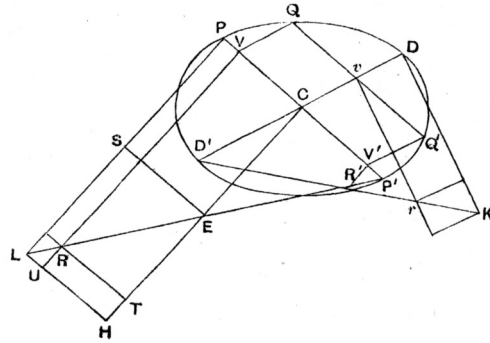
$$QV^2 : PV \times P'V = PL : PP'$$

$$= VR : P'V$$

$$= PV \times VR : PV \times P'V,$$

$$QV^2 = PV \times VR.$$

Devam etmemizden evvel Apollonyus'un ispatlarını anlatırken sık sık cebirsel ifade ettiğimiz denklemler geometrik cebirde anlamda anlamalıyız.

XIX. Şekil

Biz çap kavramını henüz tamamen anlatmadık. Konik kesit eğrisini tanımlayan düzlemi kullanarak eğrinin bir çapını belirttik. Genel kavrama göre bir koninin birbirine paralel olup bir düzlemde bulunan kiriş toplamasından her birini ikiye bölen bir doğru çizgi koninin

bir çapı adlanır. Biz eklenmiş olan düzlemi kullanarak konik kesit eğrisinin ile koninin bir çapını belirttik. Halbuki diğer çapları var. Parabol için biz bunu evvelce anlattık. Her çapı birisine paraleldir. Yani istersek, fakat bildiğim kadar Apollonyus şöyle düşünmüyormuştu, parabolunun her iki çapı sonsuzlukta kesişir.

Elips için çapları üzerinde olan Apollonyus verdiği önemli bir teorem anlatalım. Teoreme ait durum ondokuzuncu şekilde çizilir. Önce tanımladığımız çapı PP' doğru çizgidir. Koninin DCD' kirişi bu çapa karşılır ki C noktası DD' aralığını ikiye böler. Dolayısıyla tanıma göre hem DC hem de $D'C$ konik kesit eğrisinin ordinatıdır. İspatlayacağımız teoreme göre şu halde, C noktası PP' ikiye bölerse, DCD' her PP' paralel olan kiriş ikiye böler. Dolayısıyla DD' aralığı PP' paralel olan elipsin kirişlerinin toplamına ait çaptır.

Bu iddianın kanıtı zordur. Onu anlatmamızdan evvel PP' ile DD' kirişleri arasında bir karşılıklı ilgi bu iddiayla meydana çıktığını dikkatınıza çekiyorum. Yani aynı zamanda DD' aralığı PP' doğru çizgisine ait bir kiriştir ve PP' aralığı DD' doğru çizgisine ait bir kiriştir. Teoremden dolayı en azından her elipsin iki çapı var. Apollonyus'un sonradan kanıtladığı teoremleri inceleyip göreceğimiz gibi her bu iki çapı birbiriyle kesiştiği noktadan geçen doğru çizgi elipsin bir çapı belirtir. Hem elips hem hiperbol için bunu ayrıntılarla anlattığımızdan sonra Dekart'ın anlatmasına döneceğiz.

Fakat şimdiye kadar her konik kesit eğrisinin ayırt edilmiş olan tek bir çapı var, yani eklenmiş olan düzlemin eğriyi tanımladığı düzlemle kesiştiği doğru çizgi. Fakat her verilmiş bir düzlemin içerdiği konik kesit eğrisi düzlemin pek çok koniyle kesiştiği hat olmak üzere belirtilebilir. Çap kavramını tamamlamak için düzlemde her hangi bir eğrinin her çapının uygun bir koniyle belirtilebilmesini ispatlamalıyız. Birinci kitabında Apollonyus teoriiyi bu kadar geliştirmişti. Belli ki Dekart da teoriiyi bu kadar anlamıştı. Acaba Apollonyus'un katkılarını açıkça tanımak istememişti.

Ondokuzuncu şekli kullanarak anlattığımız teoremi ispatlayalım. QV aralığı PP' çapıya herhangi bir ordinat olsun. Q noktasından geçip PP' doğru çizgisine paralel olan QQ' doğru çizgisi çizilsin. Q' bu doğru çizginin elipsi kestiği noktadır. Doğru çizgi ile DD' doğru çizginin kesiştiği nokta v noktası olsun. QV aralığına paral olan yarı kiriş veya ordinat $Q'V'$ olsun. Q noktasının keyfi bir ordinat olduğundan birbirine paralel olup DD' geçen QQ' kirişlerden çıkma toplantı elde ederiz. Her Q için v noktası QQ' aralığını ikiye bölürse, bu toplantının tanımladığı çap DD' aralığıdır.

Devam etmemizden evvel Apollonyus tanımlarının ve kanıtlarının Öklidin'den daha sezgisel ve az mantıklı gözükmesini dikkatınıza çekiyorum. Bunun eski Yunanlı matematikte genel bir oluşa ait olup olmadığını bilmiyorum.

Onyedinci şekilde gibi onsekizinci şekilde PL uzunluğu parametre olsun. V , C ve V' üç noktasından birer birer geçip PL doğru çizgisine paralel olan VR , CE ve $V'R'$ üç doğru çizgi çiziriz. R , E ve R' noktaları $P'L$ doğru çizgisinde bulunur. Biz evvelce

$$QV^2 = PV \times VR,$$

$$Q'V'^2 = PV' \times VR'$$

denklemlerini ispatladık. Hem QV doğru çizgisinin $Q'V'$ doğru çizgisine hem de QQ' doğru çizgisi PP' doğru çizgisine paraleldir. Dolayısıyla $QV = Q'V'$. Bundan

$$PV \times VR = PV' \times V'R'$$

denklemini çıkarız. Bu denklemin sonucu olarak biz ardından gelen birinci denklemini elde ederiz.

$$PV : PV' = V'R' : VR = P'V' : P'V.$$

İkincisi şekilde aynı olan üçgenler kuramının bir sonucudur. $PV : PV' = P'V' : P'V$ denkleminde

$$\begin{aligned} PV : VV' &= PV : (PV' - PV) = PV : PV' - 1 \\ &= P'V' : P'V - 1 = P'V' : (P'V - P'V') = P'V' : VV' \end{aligned}$$

yani

$$PV = P'V'$$

denklemini çıkarız. Bu denklemi bildiğimiz $CP = CP'$ denklemiyle birleştirerek CV uzunluğuna CV' uzunluğuna eşit olması sonuç alırız. Bu eşitlikten aradığımız $Qv = vQ'$ sonucu hemen elde ederiz.

Şimdi DD' aralığın elipsin bir çapı olduğunu biliyoruz. Fakat ilk tanımladığımız çap ikinci bir niteliğe sahiptir. Parametre PL kullanılarak tanımlanan VR niceliğinin ile her hangi bir eğrideki Q noktasının ordinatı ve absisi görüdüğü için onyedinci denklem doğrudur. Yeni ortaya çıkardığımız çap için benzer denklem doğrudur.

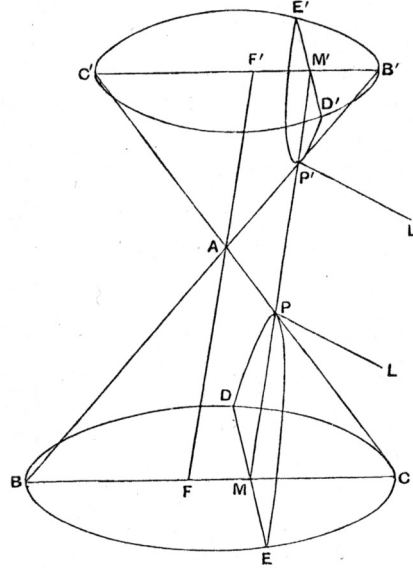
Onsekizinci şekilde DD' doğru çizgisine dik olan DK aralığı çizilir. Uzunluğu

$$DD' : PP' = PP' : DK$$

denklemine göre belirtilir. O zaman her hangi bir eğrideki Q noktası için onyedinci denkleme benzer

$$Qv^2 = Dv \times vr$$

denklemini doğru olur. v noktasının V noktasına tekabül ettiği gibi r noktası R noktasına tekabül eder. Noktalar in karşılıklı durumu şekilde gösterilir. D' ile K noktalar birleşilsin ve DK doğru çizgisi paralel olan vr doğru çizgi $D'K$ doğru çizgiyle r noktasında kesişsin. Bundan fazla hepsi PP' doğru çizgiye paralel olarak TR , LUH ve ES doğru çizgileri çizilsin.

XX. Şekil

Bildiğimiz eşitlikleri ile şekilde aynı olan üçgenler kuramı kullanarak

$$PC = CP', \quad PS = SL, \quad CE = EH$$

üçdenklemini elde ederiz. Hemen (PE) ile (SH) iki paralelkenarın eşit olmasını sonucu alırız. Şekli incelemeye devam ederken

$$(PR) = (VS) + (SR) = (SU) + (RH)$$

denklemlerini dikkate alırız. (SR) ile (RH) dikdörtgenlerin birbirine eşdeğer olduğunu geçen yılda ispatladık. Dolayısıyla

$$(PE) - (PR) = (RE).$$

Biz onsekizinci denklemi hem QV için hem de CD için kullanırız.

$$CD^2 - QV^2 = PC \times SE - PV \times VR = (PE) - (PR) = (RE) = RT \times TE.$$

Öte yandan

$$CD^2 - QV^2 = CD^2 - Cv^2 = D'v \times vD.$$

Buradaki iki denklem cebirsel açıdan bellidir fakat geometrik kanıt isterseniz Öklid'in ikinci cüzünün beşinci önermesine bakabilirsiniz.

İki henüz elde ettiğimiz denklemden

$$(19) \quad D'v \times vD = RT \times TE$$

denklemini hemen çıkarız.

DK uzunluğu şöyle belirtildi ki

$$DD' : PP' = PP' : DK.$$

Dolayısıyla

$$(20) \quad \begin{aligned} DD' : DK &= DD'^2 PP'^2 \\ &= CD^2 CP^2 \\ &= PC \times CE : CP^2 \\ &= RT \times TE : RT^2 \end{aligned}$$

İkinci eşitlik $2CD = DD'$ ile $2CP = PP'$ denklemlerinin bir sonucudur. Üçüncü eşitlik onyedinci denklemin bir sonucudur. Dördüncü denklem RTP ile $P'CE$ üçgeninin şeklinin aynı olduğunun bir sonucu olan

$$CE : CP = TE : RT$$

denklemine eşdeğerdir.

Aynı zamanda $D'DK$ ile $D'vr$ üçgenlerin şeklinin aynı olduğundan dolayı

$$(21) \quad DD'DK = D'v : vr = D'v \times vD : vD \times vr.$$

Ondokuzuncu ile yirminci denklemlerini kullanarak

$$D'v \times vD : vD \times vr = RT \times TE : RT^2$$

denklemini elde ederiz. Şimdi onsekizinci denklemi kullanarak istediğimiz

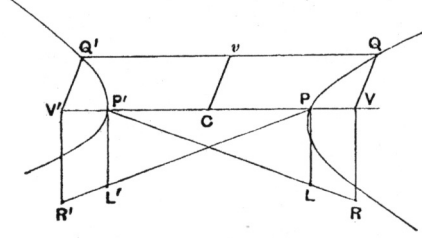
$$Dv \times vr = RT^2 = CV^2 = Qv^2$$

denklemini çıkarız. Dolayısıyla DK yeni DD' çapının parametresidir.

Apollonyus'un ispatladığı iddia şöyle ifade edilebilir, elipsin bir çapının orta noktasından geçen kirişi her PP' çapısına ait kirişi yani her PP' çapısına ait ordinatı ikiye böler ve kendisi elipsin başka bir çapı olur. PP' aralığı elipsin bu çapı ait bir kirişi olur. Elipsin iki çapı şu halde birbirine bağlı ise karşılıklı çapı adlanır.

Şimdiye kadar, elipsin ya da her konik kesit eğrisi verilmiş bir koni ile verilmiş bir düzlem tarafından tanımlanır. Dolayısıyla ayırt edilmiş bir çapı var. Konik kesit eğrisi bir elips ise, bu çapı sınırlı. Çapının orta noktası elipsin merkezi adlanır. Ama ayırt edilmiş çapından fazla başka çapları var. Onlardan birisi henüz bulduk.

Apollonyus'un kuramında elipsin merkezinden geçen her kiriş elipsin bir çapıdır. Üstelik herhangi bir çapı verilmiş ise, biz elipsi tanımlayan bir koni ile bir düzlem bulabiliriz ki bu koni ile bu düzlem ayırt ettiği çap elipsin verilmiş çapıdır.

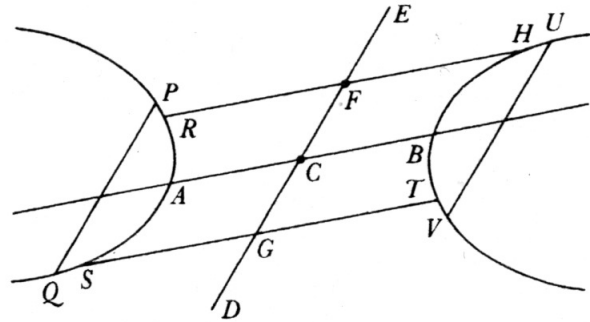
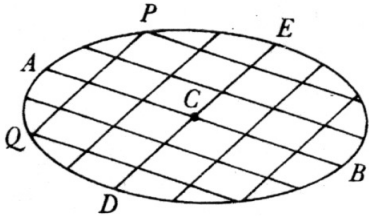

XXI. Şekil

Elbette hiperbol için benzer iddialar doğrudur. Elips için kuramı anlatmaya devam etmeden evvel, hiperbollar inceleyelim. İlk önce onbirinci şekilde gibi eklemiş ABC düzlemi koniyi keserek koninin zirvesinden geçen AB ile AC iki doğru çizgisini belirtiyor. Konik kesit eğrisi elips veya parabol değilse, onu tanımlayan düzlem yirminci şekilde gibi gözüküyor. Yani Apollonyus için koni tek bir koni değil çifte konidir. Parabol veya elips tanımlarken iki koni farkedilmez çünkü eğriyi tanımlayan düzlem tek bir koniyle kesişir. Parabol ise düzlem AB ile AC iki doğru çizgisinden birisine paraleldir. Elips ise düzlemin AB ve AC doğru çizgiyle kesiştiği noktalar aynı konide bulunur. İki kesiştiği nokta farklı konide bulunursa konik kesit eğrisi bir hiperboldur ve o zaman çapında bir ayırt edilmiş sınırlı aralık var. Yirminci şekilde bu aralık PP' aralığıdır.

Onyedinci şekilde de bu sınırlı aralık PP' aralığıdır. Bu aralığın orta noktası hiperbolün merkezi adlanır. Yirmibirinci şekilde merkez C noktasıdır. Biz hiperbol için genel bir çapın tanımı meydana koyabiliriz. Konik kesit eğrisinin birbirine paralel olan kirişlerinden her birisini ikiye bölen bir doğru çizgidir.

Bu bakımdan yirmibirinci şekile bakalım. Bu şekilde QV ile $Q'V'$ aralıkları PP' çapına ait yarı kirişlerdir. Hatırladığımız gibi çapıya ait yarı kiriş bir ordinattır. Şekilde QQ' hiperbolün bir kiriştir fakat kirişin hiperbolla kesiştiği iki nokta hiperbolün farklı dallarında bulunur. Bu kirişin orta noktası v noktasıdır. Apollonyus'a göre Cv doğru çizgisi de hiperbolün bir çapıdır, fakat ayırt edilmiş çapın özelliklerine sahip değil. Cv doğru çizgisi hiperbolu kesmez.

XXII. Şekil

Yirmi ikinci şekilde elips ile hiperbol arasındaki fark görünebilir. İkisi için AB ile ED karşılıklı çaplarıdır. Hem elips için hem hiperbol için merkez C noktasıdır. Halbuki elips için AB ile ED doğru çizgisi veya aralığının durumu aynıdır oysa hiperbol için durumları farklıdır. Apollonyus'un ispatladığına göre her merkezinden geçen doğru çizgi gerek elipsin gerek hiperbolun bir çapıdır. Dolayısıyla ED doğru çizgisini çevirerek onu AB yerine getiriyoruz. Doğru çizgi çevirirken bir anda hiperbolun sonuşmazı olur. Sonuşmazları hiperbolun çapı değil. Hakikaten verilmiş bir çapa ait her giriş ya aynı dalda bulunan iki nokta birleştirir ya farklı dalda bulunan iki nokta birleşir. Çevirilen doğru çizginin sonuşmazdan geçtiğinde tanımladığı çapına ait girişler bir durumdan diğer duruma geçer.

Apollonyus ise, hiperbol için ispatladığı teoremi şöyle ifade ediyor,

İki dallı olan bir hiperbolun çapının orta noktasından geçip çapa ait olan girişlere paralel olan bir doğru çizgi çizilse, o doğru çizgi ilk çapına karşılıklı bir çapı olur.

Yirmibirinci şekile bakalım. PP' hiperbolun ayırt edilmiş çapıdır. Bu çapa paralel olan doğru çizgiyi çiselim. Bence o kadar açık olmamasına rağmen, bu doğru çizgi hiperbolu iki noktada kesir. Bu iki nokta Q ile Q' noktaları olsun. Bu iki noktadan geçen ordinatlar QV ile QV' aralıkları olsun. Tanımlara göre bu iki ordinatlar birbirine paralel olur. Şekildeki C noktası PP' aralığın orta noktasıdır. Cv doğru çizgi iki ordinata paralel olsun. Şu halde meselemiz v noktası QQ' aralığın orta noktasının olmasını ispatlamaktır.

PL ve PL' hiperbolun iki dala ait parametreler olsun. Bunu ispatlamamıza rağmen iki parametresi birbirine eşittir. Şimdi hiperbolun ispatladığımız temel bir özelliğini hatırlıyoruz. PL doğru çizgisine paralel olan VR aralığını çizelim. Bu doğru çizgide bulunan R noktası şöyle belirtilmiş ki uzatılmış $P'L$ doğru çizgisini R noktasından geçer. Şu halde

$$QV^2 = PV \times VR.$$

Öte yandan $Q'V'$ diğer ordinatıyla başlayarak, $V'R'$ aralığını elde ederiz ve

$$Q'V'^2 = P'V' \times V'R'.$$

Dolayısıyla

$$PV \times VR = P'V' \times V'R'$$

veya

$$V'R' : VR = PV : P'V'.$$

Yirmibirinci şekilde şeklinin aynı olan bazı üçgenler var. Onları kullanarak

$$PV' : V'R' = PP' : P'L' = P'P : PL = P'V : VR$$

denklemlerini çıkarız. Bu denklemlerin sonucu olarak

$$PV' : P'V = V'R' : VR = PV : P'V'.$$

Dolayısıyla

$$(PV' + PV) : PV = (P'V + P'V') : P'V'$$

veya

$$VV' : PV = VV' : P'V'$$

Biz

$$PV = P'V'$$

denklemini hemen elde ederiz. CP ile CP' aralığının birbirine eşit olduğundan dolayı biz $CV = CV'$ ve $Qv = Q'v$ denklemlerinin doğru olması sonuç alırız.

Parabolları inceleyerek biz her parabol için sayıları sonsuz olarak genel çapı kavramını meydana koydu. Az ispatlayarak biz Apollonyus'un kuramını aktarıp her çapı tarafından tek bir parabolun benzer fakat farklı denklemlerle tanımlandığı iddia ettik. O elips ve hiperbol için benzer kuram geliştirmişti. İlk önce parabolun aksine olarak elips ile hiperbol için bir merkez belirtilmiştir. İstersek parabolun merkezi sonsuzlukta olduğunu söylebiliriz. Konik kesit eğrisi elips veya hiperbol ise her merkezinden geçen doğru çizgisi bir çapıdır. Bunlardan başka çapı yok. Verilmiş çapı ve ona ait kirişlerini kullanarak (17) veya (18) denklemlerine benzer denklemi elde edebiliriz.

Konik kesit eğrisinin bir çapı ile ona ait kirişlerini vermek iki belki dikgen olmayan koordinat eksen vermek eşdeğerdir. Herhalde çap, ona ait kirişler ve parametre verilmiş ise, parametrenin verdiği denklem bir hat belirtir. Dekart'ın yazdığından sonuçlayabilmemizin aksine bu hattın konik kesit eğrisi olduğu hemen açık değil. Yani Apollonyus'un kuramında konik kesit eğrisi bir koni ile onu kesen düzlem tarafından belirtilir. Tamam kuram geliştirmek istersek, çap ile kirişler ile parametresiyle başlayarak hattı tanımlayan koni ile düzlem bulmalıyız.

Kısa söz. Geçen yılda söylediğim gibi, matematiğe genç ama çok genç değil gelmiştim. Hemen yıllar boyunca matematik'e dalmıştım. Artık genç olmayan ilk defa olarak İngilizce konuşan Kuzey Amerika'nın sınırlarını aşmış Türkiye'ye geldim. Burada bir kalmama rağmen dilinizi iyi öğrenmemiştim. Az zaman sonra Avrupa'ya gidip orada kalıp anadilimden başka diller gerçekten konuşup yazmayı öğrenmek başlamıştım. Yukarıda anlattığım gibi yaklaşık aynı zamanda hâlâ kaldığım Princeton'daki İleri Araştırmalar Merkezi'ne atandığımda tarihçilerle temasa gelip tarihi ilgilendirmeye başlamıştım. Tabii yeni öğrenilmiş çağdaş Avrupalı diller tarihte çok faydalıydı. Aynı zamanda matematikçi kahyordum ve tarih için ilgi de yüzeysel kahyordum. Ya coğrafyaya ait ayrıntılar ya şahsi hatıralar ve mektuplar ya da genel bakışlar seviyordum. Çok geç olarak bilim tarihi özellikle matematik tarihe geliyorum, ama bununla beraber ilk konuşmak istediğim yabancı dile dönerim. Kuzey Amerika'nın taşrasında doğup yetişen arada ihtiyarlanmış ilime eğilimli bir oğlan için, bu gelişme tabiidir. Çerçevesinden çıkmadan evvel Avrupalı mirasımızı tam olmasa an azından kısmen tanımamız lazımdır.

Halbuki Dekart'ın veya Fermat'ın yazılarını incelerken biz yakındaki yüzyılların tarihini ile dillerini bilmemiz yetmediği anladım. Dolayısıyla buraya, Türkiye'ye gelip matematik tarihi üzerine seminerler verdiğimde iki yönde şimdiye kadar bulunduğum entelektüel sınırları aşmalıyım. İlk olarak ülkemde geleneksel Amerikalı ve Avrupalı medeniyete bağlı bakışlarımızdan kendimi kurtarmalıyım. Hele bizim Avrupalı ana dillerden birisi olmayan dillerin çağdaş dünyada yararlılığı hakkında bakışlarımızı yenmeliydim. Aynı zamanda bizim bırakıp bilmediğimiz eski Avrupalı dünyaya, Yunanlılara ve Romalılara yeni dönemem lazım. Mesela Apollonyus'un yazılarını okumadan Dekart'ın veya Fermat'ın yazılarının köklerini anlamak mümkün değil. Öte yandan bazen çevirmelerinin mevcut olmasına rağmen Apollonyus'un ve başka Yunanlı matematikçilerin veya Rönesans matematikçilerin her ilgilendiğiniz yazılarını yakından incelemek isterseniz, Rumca ve Latince az olsa bilmelisiniz.

Şöyle bu dersleri verdiğimde önümde iki önemli engel var. Düşüncelerimi Türkçe anlaşılabilir ve çirkin olmayan bir şekilde ifade etmem ve belli belirsiz olsa olsun iki eski dil yorumlamam. Bu işin hakkından gelsem, ondan sonra öğrenip anladığımı yazınca, kısmı atıp kısmı saklayarak canlı kandırıcı bir kitapçık yaratmak umuttayım. Başarılı olup olmayacağımı henüz bilemeyiz. Herhalde bu maksatın sayesinde gelecek yıllarda işim güçüm olacak.

xcii

INTRODUCTION TO APOLLONIUS.

II. 50 [Prop. 50 (Problem)].

(So far as relating to the *hyperbola*.)

Τῆς δοθείσης κώνου τομῆς ἐφαπτομένην ἀγαγεῖν, ἥτις πρὸς τῷ ἄξονι γωνίαν ποιήσει ἐπὶ ταῦτὰ τῇ τομῇ ἴσην τῇ δοθείσῃ ὀξείᾳ γωνίᾳ.

* * * *

Ἐστω ἡ τομὴ ὑπερβολή, καὶ γεγο-
νέτω, καὶ ἕστω ἐφαπτομένη ἡ ΓΔ, καὶ
εἰλήφθω τὸ κέντρον τῆς τομῆς τὸ Χ,
καὶ ἐπεξεύχθω ἡ ΓΧ καὶ κάθετος ἡ ΓΕ·
λόγος ἄρα τοῦ ὑπὸ τῶν ΧΕΔ πρὸς τὸ
ἀπὸ τῆς ΕΓ δοθείς· ὁ αὐτὸς γάρ ἐστι
τῷ τῆς πλαγίας πρὸς τὴν ὀρθίαν. τοῦ
δὲ ἀπὸ τῆς ΓΕ πρὸς τὸ ἀπὸ τῆς ΕΔ
λόγος ἐστὶ δοθείς· δοθείσα γὰρ ἑκατέρα
τῶν ὑπὸ ΓΔΕ, ΔΕΓ. λόγος ἄρα καὶ
τοῦ ὑπὸ ΧΕΔ πρὸς τὸ ἀπὸ τῆς ΕΔ
δοθείς· ὥστε καὶ τῆς ΧΕ πρὸς ΕΔ
λόγος ἐστὶ δοθείς. καὶ δοθείσα ἡ πρὸς
τῷ Ε· δοθείσα ἄρα καὶ ἡ πρὸς τῷ Χ.
πρὸς δὲ θέσει εὐθείᾳ τῇ ΧΕ καὶ δοθέντι
τῷ Χ διήκται τις ἡ ΓΧ ἐν δεδομένῃ
γωνίᾳ· θέσει ἄρα ἡ ΓΧ. θέσει δὲ καὶ
ἡ τομὴ· δοθέν ἄρα τὸ Γ. καὶ διήκται
ἐφαπτομένη ἡ ΓΔ· θέσει ἄρα ἡ ΓΔ.

ἤχθω ἀσύμπτωτος τῆς τομῆς ἡ ΖΧ·
ἡ ΓΔ ἄρα ἐκβληθείσα συμπεσεῖται τῇ
ἀσύμπτωτῳ. συμπιπέτω κατὰ τὸ Ζ.
μείζων ἄρα ἔσται ἡ ὑπὸ ΖΔΕ γωνία τῆς
ὑπὸ ΖΧΔ. δεήσει ἄρα εἰς τὴν σύνθεσιν
τὴν δεδομένην ὀξείαν γωνίαν μείζονα
εἶναι τῆς ἡμισείας τῆς περιχομένης
ὑπὸ τῶν ἀσύμπτωτων.

To draw a tangent to a given
section of a cone which shall make
with the axis towards the same
parts with the section an angle
equal to a given acute angle.

* * * *

Let the section be a hyperbola,
and suppose it done, and let PT be
the tangent, and let the centre C of
the section be taken and let PC be
joined and PV be perpendicular;
therefore the ratio of the rectangle
contained by CNT to the square on
 NP is given, for it is the same as
that of the transverse to the erect.
And the ratio of the square PN to
the square on NT is given, for each
of the angles PTN , TNP is given.
Therefore also the ratio of the rect-
angle under CNT to the square on
 NT is given; so that the ratio of
 CN to NT is also given. And the
angle at N is given; therefore also
the angle at C is given. Thus with
the straight line CN [given] in posi-
tion and at the given point C a
certain straight line PC has been
drawn at a given angle; therefore
 PC is [given] in position. Also the
section is [given] in position; there-
fore P is given. And the tangent
 PT has been drawn; therefore PT
is [given] in position.

Let the asymptote LC of the
section be drawn; then PT pro-
duced will meet the asymptote.
Let it meet it in L ; then the angle
 LTN will be greater than the angle
 LCT . Therefore it will be necessary
for the synthesis that the given
acute angle should be greater than

συντεθήσεται δὴ τὸ πρόβλημα οὕτως· ἔστω ἡ μὲν δοθεῖσα ὑπερβολή, ἣς ἄξων ὁ AB , ἀσύμπτωτος δὲ ἡ XZ , ἡ δὲ δοθεῖσα γωνία ὀξεία μείζων οὖσα τῆς ὑπὸ τῶν AXZ ἢ ὑπὸ $KΘH$, καὶ ἔστω τῇ ὑπὸ τῶν AXZ ἴση ἡ ὑπὸ $KΘA$, καὶ ἤχθω ἀπὸ τοῦ A τῇ AB πρὸς ὀρθῶς ἡ AZ , εὐλήφθω δὲ τι σημεῖον ἐπὶ τῆς $HΘ$ τὸ H , καὶ ἤχθω ἀπ' αὐτοῦ ἐπὶ τὴν $ΘK$ κάθετος ἡ HK . ἐπεὶ οὖν ἴση ἐστὶν ἡ ὑπὸ ZXA τῇ ὑπὸ $ΛΘK$, εἰσὶ δὲ καὶ αἱ πρὸς τοῖς A, K γωνίαι ὀρθαί, ἔστιν ἄρα, ὡς ἡ XA πρὸς AZ , ἡ $ΘK$ πρὸς $KΛ$. ἡ δὲ $ΘK$ πρὸς $KΛ$ μείζονα λόγον ἔχει ἤπερ πρὸς τὴν HK · καὶ ἡ XA πρὸς AZ ἄρα μείζονα λόγον ἔχει ἤπερ ἡ $ΘK$ πρὸς KH . ὥστε καὶ τὸ ἀπὸ XA πρὸς τὸ ἀπὸ AZ μείζονα λόγον ἔχει ἤπερ τὸ ἀπὸ $ΘK$ πρὸς τὸ ἀπὸ KH . ὡς δὲ τὸ ἀπὸ XA πρὸς τὸ ἀπὸ AZ , ἡ πλαγία πρὸς τὴν ὀρθίαν· καὶ ἡ πλαγία ἄρα πρὸς τὴν ὀρθίαν μείζονα λόγον ἔχει ἤπερ τὸ ἀπὸ $ΘK$ πρὸς τὸ ἀπὸ KH . εἰ δὲ ἐὰν ποιήσωμεν, ὡς τὸ ἀπὸ XA πρὸς τὸ ἀπὸ AZ , οὕτως ἄλλο τι πρὸς τὸ ἀπὸ KH , μείζον ἔσται τοῦ ἀπὸ $ΘK$. ἔστω τὸ ὑπὸ $MKΘ$ · καὶ ἐπεζεύχθω ἡ HM . ἐπεὶ οὖν μείζον ἐστὶ τὸ ἀπὸ MK τοῦ ὑπὸ $MKΘ$, τὸ ἄρα ἀπὸ MK πρὸς τὸ ἀπὸ KH μείζονα λόγον ἔχει ἤπερ τὸ ὑπὸ $MKΘ$ πρὸς τὸ ἀπὸ KH , τουτέστι τὸ ἀπὸ XA πρὸς τὸ ἀπὸ AZ . καὶ ἐὰν ποιήσωμεν, ὡς τὸ ἀπὸ MK πρὸς τὸ ἀπὸ KH , οὕτως τὸ ἀπὸ XA πρὸς ἄλλο τι, ἔσται πρὸς ἕλαττον τοῦ ἀπὸ AZ · καὶ ἡ ἀπὸ τοῦ X ἐπὶ τὸ ληφθὲν σημεῖον ἐπιζευγνύμενη εὐθεῖα ὁμοία ποιήσει τὰ τρίγωνα, καὶ διὰ τοῦτο μείζων ἐστὶν ἡ ὑπὸ ZXA τῆς ὑπὸ HMK . κείσθω δὲ τῇ ὑπὸ HMK ἴση ἡ ὑπὸ $AXΓ$ · ἡ ἄρα $XΓ$ τεμεί τὴν τομήν. τεμνέτω κατὰ τὸ $Γ$, καὶ ἀπὸ τοῦ $Γ$ ἐφαπτομένη τῆς τομῆς ἤχθω ἡ $ΓΔ$, καὶ κάθετος ἡ $ΓΕ$ · ὁμοιον

the half of that contained by the asymptotes.

Thus the synthesis of the problem will proceed as follows: let the given hyperbola be that of which AA' is the axis and CZ an asymptote, and the given acute angle (being greater than the angle ACZ) the angle FED , and let the angle FEH be equal to the angle ACZ , and let AZ be drawn from A at right angles to AA' , and let any point D be taken on DE , and let a perpendicular DF be drawn from it upon EF . Then, since the angle ZCA is equal to the angle HEF , and also the angles at A, F are right, as CA is to AZ , so is EF to FH . But EF has to FH a greater ratio than it has to FD ; therefore also CA has to AZ a greater ratio than EF has to FD . Hence also the square on CA has to the square on AZ a greater ratio than the square on EF has to the square on FD . And, as the square on CA is to the square on AZ , so is the transverse to the erect; therefore also the transverse has to the erect a greater ratio than the square on EF has to the square on FD . If then we make, as the square on CA to the square on AZ , so some other area to the square on FD , that area will be greater than the square on EF . Let it be the rectangle under KFE ; and let DK be joined. Then, since the square on KF is greater than the rectangle under KFE , the square on KF has to the square on FD a greater ratio than the rectangle under KFE has to the square on FD , that is, the square on CA to the square on AZ . And if we make, as the square on KF to the square on FD , so the square on CA to

xciv

INTRODUCTION TO APOLLONIUS.

ἄρα ἐστὶ τὸ ΓΧΕ τρίγωνον τῷ ΗΜΚ.
 ἔστιν ἄρα, ὡς τὸ ἀπὸ ΧΕ πρὸς τὸ ἀπὸ
 ΕΓ, τὸ ἀπὸ ΜΚ πρὸς τὸ ἀπὸ ΚΗ.
 ἔστι δὲ καὶ, ὡς ἡ πλαγία πρὸς τὴν
 ὀρθίαν, τό τε ὑπὸ ΧΕΔ πρὸς τὸ ἀπὸ
 ΕΓ καὶ τὸ ὑπὸ ΜΚΘ πρὸς τὸ ἀπὸ ΚΗ.
 καὶ ἀνάπαλιω, ὡς τὸ ἀπὸ ΓΕ πρὸς τὸ
 ὑπὸ ΧΕΔ, τὸ ἀπὸ ΗΚ πρὸς τὸ ὑπὸ
 ΜΚΘ· δι' ἴσου ἄρα, ὡς τὸ ἀπὸ ΧΕ
 πρὸς τὸ ὑπὸ ΧΕΔ, τὸ ἀπὸ ΜΚ πρὸς τὸ
 ὑπὸ ΜΚΘ. καὶ ὡς ἄρα ἡ ΧΕ πρὸς
 ΕΔ, ἡ ΜΚ πρὸς ΚΘ. ἦν δὲ καὶ, ὡς ἡ
 ΓΕ πρὸς ΕΧ, ἡ ΗΚ πρὸς ΚΜ· δι' ἴσου
 ἄρα, ὡς ἡ ΓΕ πρὸς ΕΔ, ἡ ΗΚ πρὸς
 ΚΘ. καὶ εἰσὶν ὀρθαὶ αἱ πρὸς τοῖς Ε,
 Κ γωνίαι· ἴση ἄρα ἡ πρὸς τῷ Δ γωνία
 τῇ ὑπὸ ΗΘΚ.

another area, [the ratio] will be to a smaller area than the square on AZ ; and the straight line joining C to the point taken will make the triangles similar, and for this reason the angle ZCA is greater than the angle DKF . Let the angle ACP be made equal to the angle DKF ; therefore CP will cut the section. Let it cut it at P , and from P let PT be drawn touching the section, and PN perpendicular; therefore the triangle PCN is similar to DKF . Therefore, as is the square on CN to the square on NP , so is the square on KF to the square on FD . Also, as the transverse is to the erect, so is both the rectangle under CNT to the square on NP and the rectangle under KFE to the square on FD . And conversely, as the square on PN is to the rectangle under CNT , so is the square on DF to the rectangle under KFE ; therefore *ex aequo*, as the square on CN is to the rectangle under CNT , so is the square on KF to the rectangle under KFE . Therefore, as CN is to NT , so is KF to FE . But also, as PN is to NC , so was DF to FK ; therefore *ex aequo*, as PN is to NT , so is DF to FE . And the angles at N, F are right; therefore the angle at T is equal to the angle DEF .

Compiled on November 12, 2024.